

Demeter Gábor - Radics Zsolt

A Dél-Felvidék reintegrációjának gazdaság- és társadalomföldrajzi vonatkozásai

A revízió állandó hangoztatása ellenére a magyar társadalom és a politika saját bevallása szerint sem volt felkészülve az 1938-as eseményekre¹ - bár az adatgyűjtés a revízió jogosságának alátámasztására a statisztikusok részéről folyamatos volt, - így a reintegráció sem volt zökkenőmentes. A következőkben ezen állítások relevanciáját, a Dél-Felvidék gazdasági-társadalmi állapotát, beilleszkedését s különböző államkeretekben játszott szerepét elemezzük.

1. A regionális térszerkezet tulajdonságainak öröklődése és új funkciók megjelenése az államkeretek változása során

Az első bécsi döntéssel visszatért területek nem képeztek sem természetföldrajzi, sem közlekedésföldrajzi egységet (ahhoz túl kellett volna lépni az etnikai elven), ugyanakkor szerves folytatásai voltak a magyarországi (Kárpát-medencei) tájegységeknek és a közigazgatási rendszernek. A visszacsatolt területek önállóan nem voltak életképesek, viszont mind a magyar, mind a csehszlovák gazdaság fontos elemei voltak. A Dél-Felvidék nyugati része a Kisalföld folytatásaként mezőgazdasági és átmenő forgalmi központ volt, melynek egyik központja, Győr 1920-ban, másik központja, Pozsony pedig 1938-ban marad vonzáskörzet és hátország nélkül. Itt arra összpontosítunk, hogy a visszatért területek milyen változásokat eredményeztek a magyarországi gazdasági térszerkezetben, s beillesztésük milyen kihívásokat jelentett, illetve milyen módon valósult meg, s csak érintőlegesen foglalkozunk azzal, hogy Szlovákia milyen hátrányokat szenvedett közlekedési kapcsolatainak és éléstárának elvesztésével.

Az egyes járások fejlettségében és egyéb mutatóiban megjelenő különbségek egyaránt tükrözhetik a dualizmuskori Magyarország térszerkezetének hatását, de fakadhatnak a csehszlovák állam saját belső fejlődésének törvényszerűségeiből is. Az előbbi esetben egy továbbélő, de eredeti alapjaitól megfosztott struktúráról van szó, az utóbbi esetben egy új sikeres integrációs kísérletről. Példa erre a Győrrel szemközt fekvő szlovákiai Dél-Csallóköz (Révkomáromi járás): lakosságának nagyobb része élt iparból, kereskedelemről, vagy vett részt a közigazgatásban (rendre 15-20%, 9-12%, 9-12%) mint a Pozsonyhoz közelebb fekvő közép-csallóközi (Dunaszerdahelyi járás) (10-15%, 6-9%, 3-6%) esetében.² Vizsgált járásunkban ez két tényező okozhatja. Egyrészt Révkomárom szlovák gazdaságban betöltött önálló szerepét bizonyítja, hogy a magyarországi Komárom környéki területek rosszabb paraméterekkel rendelkeztek (10-15%, 6-9%, 6-9%), tehát nem a magyar Komárom átsugárzó hatásáról van szó. Másrészt Győr egykori hatása sem elhanyagolható (adatai: 30-40%, 12-15%, 6-9%),³ hiszen már az 1910-es népszámlálási adatok során is megfigyelhető volt Dél-Csallóköz kiugró szerepe. Ebben az esetben tehát a határ, bár egységes régiót vágott ketté, nem vezetett a határmenti térség degradációjához: a létrejött egységek új funkciót kapva, vagy elegendő hátországgal bírva életképesek maradtak (*első típus*).

A Duna-Ipoly-mentén is találkozunk hasonló jelenséggel, hiszen a párkányi térség hasonló fejlettségi mutatókkal rendelkezett (az ipari, kereskedelmi és közszolgáltatásban dolgozók aránya rendre 30-40%, 6-9%, 3-6%), mint Esztergom térsége (40-50%, 6-9%, 3-6%). Párkány szerepe a

¹ A Felvidéki magyarság húsz éve 1918-1938. Szerk.: A Magyar Statisztikai Társaság Államtudományi Intézete. Bp. 1938. 136. p. Lásd még: Ország útja. 1938. II/6. Magyarok Csehszlovákiában 1918-1938. 5. p. A földrajztudósok a csehszlovák éra leghasznosabb eredményének a dél-felvidéki népesség korábban más régiókhöz kapcsolódó öntudatának átalakulását és egy – vitathatóan – egységes régiótudat kialakulását tartották, melynek során a régi észak-déli helyébe új, kelet-nyugati irányú gazdasági-társadalmi kapcsolatok léptek.

² Közép-Európa Atlasz. Szerk.: Rónai A. Államtudományi Intézet. Bp.-Balatonfüred, 1945. Reprint. 178-184. pp. (A továbbiakban: Rónai A., 1945).

³ Uo.

szlovák gazdaságban kisebb volt, mint Révkomáromé (jóllehet az export-import forgalomban vasútja, határátkelője miatt nem elhanyagolható), azaz valószínűsíthető, hogy inkább a Monarchia gazdasági szerkezetére jellemző adatok maradtak meg 1940-ig, mintsem egy újszerű belső fejlődés eredményére kell gyanakodni (*második strukturális típus*). Ebben az esetben tehát az egyesülés helyreállította a korábbi kapcsolatokat, melynek hiányában a párkányi térség hosszú távon valószínűleg a rurális Ógyallai (10-15%, 3-6%, 0-3%) vagy a Dunaszerdahelyi járás mutatóihoz vált volna hasonlatossá.

Ehhez hasonló, de más szerkezetre utaló jelenséget figyelhetünk meg a második földrajzi régióban, Salgótarján, Ózd, Rozsnyó, Rimaszombat és Losonc-térségében (*harmadik strukturális típus*). A térséget szintén kettévágta a trianoni határ, de mindkét oldalon hasonló volt az iparban dolgozók aránya (15%-35% között szlovák oldalon, 25-40% között a magyar oldalon), a kereskedelem, közlekedésben (9-15% a 6-9% ellenében) és közigazgatásban dolgozóké viszont a csehszlovák oldalon volt magasabb (6-9% a 0-6% ellenében). Ez nem véletlen, hiszen e területek a járásközpontok központi funkciói és részben a vasútvonalak miatt kerültek csehszlovák fennhatóság alá (nemcsak a Pozsony-Kassa összeköttetés biztosítása miatt, hiszen arra Zólyomon keresztül is lehetőség volt, hanem a nyersanyagkincs miatt), illetve a Selmeci-hegységtől délre fekvő szlovákság elzártságának enyhítése érdekében (**1. ábra**). Az észak-déli kapcsolatok redukálódtak, ami a cseh vetélytársakkal rendelkező szlovák oldal iparosodottságára inkább negatívan hatott, mint a nyersanyaghiányos, de rivális nélküli a magyarra. A térségre jellemző tercier arányszámok a cseh uralom alatt sem tolódtak el, tehát egy régi egységes gazdasági struktúráról van szó, melynek összeköttetési irányait megváltoztatták, s csupán emiatt maradhatott szétvágyva is életképes.

A negyedik példa a kettévágott régiókra még markánsabb: Kassa elcsatolása a vonzaskörzetébe tartozó Cserhát halálra ítélésével vált egyenértékűvé. Miskolc nem tudta pótolni Kassát: vonzaskörzete a Sajó-tengely mentén Ózd-Rimamurány felé, s nem a Hernád felé terjedt ki, s terjed ki ma is. Kassa visszacsatolása ellenére 1939-ben a térség állandó állami segélyre szorult: a községek segélyezési alapjából a segélyek az összes bevételi költségelőirányzat 35%-át tették ki⁴, amely az 1938 végi területet tekintve a legrosszabb volt az egész országban. Abaúj-Torna megye 221 települése közül csak 14 nem szorult állami segélyre, 94 esetben pedig az állami segély a bevételek 50%-át jelentette.⁵

Kelet felé a régiók fejlettsége észrevehetően csökkent. Győr-Esztergom, illetve a Duna túlszárnyán Pozsony-Révkomárom térsége közel azonos fejlettségű volt, nemcsak a térség természetes összetartozását bizonyítva a Duna, mint forgalmi csomópont, és a rá merőleges folyók, mint a Rába, illetve a Vág, Garam találkozásánál, lehetőséget adva a hegyvidéki és síksági termékek cseréjére, hanem azt is, hogy a régió kettévágva is életképes. Kelet felé viszont, az alföldi régió összeszűkülésével a centrum-periféria dichotómia Kassától egyre érezhetőbbé vált. Míg a szlovák részen Nagykapus-Ungvár-Munkács-Beregszász sorakozott fontos forgalmi kapuként (vásárvárosok) Lengyelország és Románia felé, addig Magyarország a Cserháton túl a Bodroghözt, Bereget és Szabolcsot tudta felmutatni, mint perifériákat. A Beregszászi járásban és Nagykapus térségében a kereskedelemről élők aránya 9-12% volt, míg Szatmárban, Beregben és a Bodroghözben csupán 3-6%. Nem állíthatjuk, hogy Trianon az oka ennek a ma is létező dichotómiának, hiszen ez a Monarchia idején is létezett, de a határmegvonás az itt maradt területeknek negatív hatást jelentett.⁶

⁴ Magyar Statisztikai Közlemények. Magyarország községeinek háztartási viszonyai az 1940. évi községi költségelőirányzatok szerint. Bp. Athanaeum. 1943/115. 29. p.

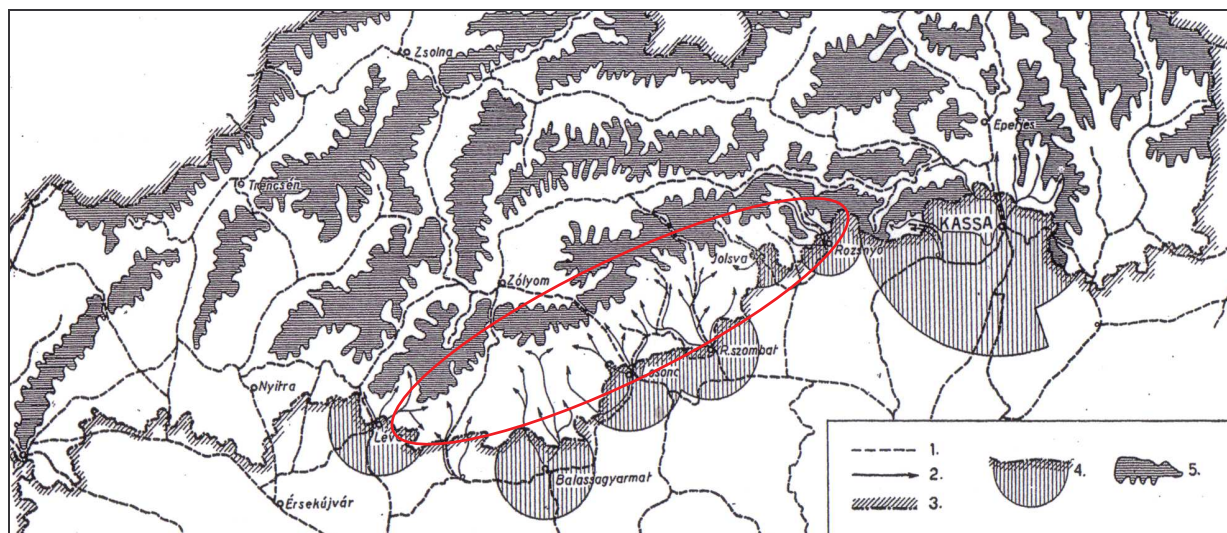
⁵ Uo. 79. p. és 30. p.

⁶ A regionális különbségekre rámutat, hogy Szabolcsban a községi költségvetés hiányát kiküszöbölő pótdó csupán 4,1 pengő volt fejenként, az egyik legalacsonyabb az országban 1940-ben, míg például a visszatért Nyitra megyében ez 7,3 pengő volt (magasabb, mint Sopron megyében!). De ez még így is azt jelentette, hogy a pótdókulcs 112% volt Szabolcsban, azaz a kiadások fedezése érdekében az év végén ugyanannyi adót szedtek be, mint az év elején, Nyitrában viszont 70%-os, ami az országos átlaggal esett egybe. Uo. 35-36. pp.

A négyféle fejlődéstípuson (strukturális régiók) túl négy földrajzi-területi régiót különítettünk el.⁷ A Duna-menti régiót 3 centrummal jellemezhetjük, a párkányi, révkomáromi központ mellett, mely mindkét uralomváltás során megtartotta centrumhelyzetét, az észak-csallóközi (az iparban, kereskedelem-közlekedésben, és a közsférában dolgozók aránya rendre 15-20%, 3-6%, 6-9%) és a galántai érdemel említést (20-25%, 9-12%, 3-6%). Ez utóbbiak viszont, míg 1910-ben őket gazdaságilag nem sújtotta az uralomváltás, 1938 után perifériává váltak, hiszen Pozsony nem került Magyarországhoz, így mutatóik az rurális járások értékei felé mozdultak el.

A másik központ az Ipoly-Rima-Sajó-tengely, mely nem terjedt ki Kassáig – részben közlekedésföldrajzi okokból, – a harmadik régió Kassa vonzaskörzete, a negyedik az Ungvár-Beregszász-Huszt vonal.

A négy régiót először Trianon szelte ketté, majd – bár etnikailag indokoltabb volt – az 1938-as események is hasonló helyzetet eredményeztek, s egységes gazdasági régiókat csonkítottak meg. Ezt elsősorban a közlekedési vonalakkal és a piacozási lehetőségekkel bizonyíthatjuk. Az új határ kettévágta az Ipoly-Rima-Sajó tengelyt, s elvágta az észak-déli összeköttetéseket. A hegyvidékekről lefutó patakok mentén 166 000 ember, 90%-uk szlovák, vesztette el megélhetésének nagy részét, mikor a vásárvonalat Magyarországhoz csatolták.⁸ Vasút csak Zólyom felé, Lévától, Losonctól és Rimaszombattól északra vezetett át a hegyeken, s a Jávorostól és a Selmeci-hegységtől délre fekvő hegylábi térségnek nem volt vasúti összeköttetése sem egymással, sem Szlovákia többi részével (1. ábra).⁹

1. ábra. A felvidéki vasúti közlekedési vonalak (1), a visszkapott városok magyarországi (4) és szlovákiai vonzaskörzete (2) és a közlekedési akadályt jelentő hegységek (5) (Földrajzi Közlemények 1939/3. 198. p.)

2. Közlekedésföldrajz

Mint azt az 1. ábra is mutatja, a visszkapott terület közlekedésföldrajzilag nem volt egységes, jóllehet 1920-1938 között Csehszlovákia részeként kompakt egészként működött. A visszatért területek egységes régióként való értelmezése ellen hatott, hogy nem volt vasúti összeköttetés Rozsnyó és Kassa között – Miskolcig kellett leutazni, ha vasúton akartak árut szállítani az egyik helyről a másikra. Kassától keletre a Kassa-Sátoraljaújhely szakasz egy része szintén szlovák kézen

⁷ A felvidéki magyarság húsz éve és Közép-Európa Atlasz hasonlóan négy régiót különít el.

⁸ Rónai A.: Új felvidéki határunk. Földrajzi Közlemények, 1939/3. 197-198. pp.

⁹ Nyitra és a környező magyar falvak azért is maradtak szlovák kézen, hogy a Kassával való összeköttetést a Vág völgyén kívül is biztosítani lehessen (Zólyom-Nyitra vasút). 1945 után a régió újraegyesülése az észak-déli irányú kapcsolatok helyreállításához, s az urbanizáció miatt a városok elszlovákosodásához vezetett (állami ráhatás nélkül is).

maradt (Nagyszalánc-Legenye/Alsómihályi). Ez azt jelentette, hogy Kassáról Csapra, Ungvárra és Beregszászra csak Miskolcon vagy Nyíregyházán keresztül lehetett eljutni. Ezzel Kassa végérvényesen „önálló” régióvá vált, mely észak-déli összeköttetést mutatott a Cserehát és Miskolc irányába. Kassának a szlovák kézen maradt Stósz és Mecenzéf felé szintén volt vonala, de ez csak Jászóig volt magyar kézen. Ezzel a visszkapott sáv darabokra hullott, melyeket a közlekedési kapcsolatok inkább Magyarországhoz, mint egymáshoz kapcsoltak.

Szlovákia szempontjából kedvezőtlen volt, hogy az Ungvár-Nagykapus vonal magyar kézre került, ezzel elvágva Kárpátalja községeit Kelet-Szlovákiától, s csak a Legenye-Töketerebes-Nagymihály-Homonna vasút maradt csehszlovák kézen. A magyarok számára volt viszont hátrányos, hogy a Nagykapus-Ungvár vonal Ungvártól Munkácsig tartó szakasza szlovák maradt, ráadásul a Királyhelme-csap-Bátyu-Munkács vonal egy rövid szakasza (Barkaszó-Mezőterebes) is szlovák kézen maradt, így Munkácsnak nem volt Magyarországgal vasúti összeköttetése.¹⁰ A helyzet 1939 márciusában, Kárpátalja elfoglalásával oldódott meg. Nagykapus és Sátoraljaújhely azonban szintén közvetlen vasúti összeköttetés nélkül maradt.

Rónai András szerint a Bécs-Pozsony-Komárom vonallal ellentétben az Érsekújvár-Ipolyság-Losonc-Rozsnyó vasút nem volt létfontosságú a csehszlovák gazdaság szempontjából,¹¹ megszerzését 1920-ban csak a Zólyomtól délre lévő szlovák területek kommunikációjának és nyersanyagkincsének biztosítása indokolta. A bécsi döntés után Rozsnyótól nyugati irányba el lehetett jutni Rimaszombatra (Sajólénártfalván át), Losoncra (Pelsőc-Bánréve-Losonc), Ipolyságra, Lévára, Párkányba és Galántára anélkül, hogy korábbi magyar területre lépett volna a vasút, jöllehet a Rimaszombat-Losonc szakasz szlovák kézen maradt. Délre ugyanis a Fülek-Ajnácskő vasút biztosította az összeköttetést a két város között, melyet 1920-ban a csehszlovák állam nem etnikai és közlekedési szempontok alapján, hanem a bazaltbányák miatt kapott meg.

Galántáról viszont csak Komáromon keresztül lehetett vasúton a közeli Somorjára vagy Dunaszerdahelyre eljutni, mert Pozsony Csehszlovákiánál maradt. A Pozsonyból kiinduló fővonal Érsekújváron ágazott szét Révkomárom (Csehszlovákia fő szénkikötője, 1930-ban 652 000 tonna szénexport, 1936-ban 173 000 tonna) és Párkány felé, ahol Szlovákia fő vasúti és folyami hajózási útvonalai találkoztak – ez is hozzájárult a járások fejlettségéhez, - így egy jól működő struktúrát választott szét az új határ. Magyarország teljesen megkapta a Párkány-Léva, Csata-Ipolyság, Ógyalla-Komárom összekötő vonalakat, ezzel a vasutak hossza 1100 km-rel nőtt, ami 15%-os növekedést jelentett.¹²

A közutak között megemlíthető a Losonc-Rimaszombat-Rozsnyó-Torna-Kassa vonal, mely a rozsnyói kohászati alapanyagok (vas, mész) Kassával való összeköttetését biztosította.

Összefoglalva elmondható, hogy az 1938-as határ inkább az etnikai határokat követte, mint a gazdaság- és közlekedéscsoporthoz tartozó adottságokat. Hogy a visszatért területek a gazdasági élet ütemezésének számítottak (Rónai véleményével ellentétben) mind Szlovákia, mind Magyarország szempontjából, Thirring Lajos szerint az bizonyítja, hogy népsűrűsége 87 fő/km², míg Magyarországié Budapest nélkül 79 fő/km², a Csehszlovákiánál maradt Felvidéké pedig 55 fő/km² volt.¹³ Ez az állítás további elemzést igényel.

3. Gazdaság- és társadalmiszerkezeti problémák és lehetőségek

Tagadhatatlan, hogy a foglalkoztatottak számát tekintve ipari túlsúllyal jellemezhető Csehszlovákiának juttatott magyar Felvidék 1920-ban strukturális szempontból kedvező helyzetbe került, hiszen óriási piacot kapott, amit a cseh protekcionizmus révén élvezhetett is, így a magyar Dél-Kisalföld egyre kevésbé jelentkezett riválisként, míg a Csehszlovákiához került, Pozsony és

¹⁰ Fodor F.: Magyarország területi gyarapodásának gazdaságföldrajzi mérlege. Földrajzi Közlemények 1939/3. 203. p.

¹¹ Rónai A. 1945., 360-363. pp.

¹² Petrichevich-Horváth M.: A visszacsatolt északi terület. Közlekedés. Magyar Statisztikai Szemle, 1938/11-12. 1100-1102. pp.

¹³ Thirring L.: A visszacsatolt északi terület. Terület és népesség. Magyar Statisztikai Szemle, 1938/11-12. 1016. p.

Vág vonzásközpontú régió – láttuk – működőképes maradt. Az 1921-es 4 millió mázsás cseh búza- és lisztbehozatal 1937-re 2,3 millió mázsás exportba fordult át. Magyarországon ugyanekkor 22%-kal nőtt a mezőgazdasági termelés volumene, de az export részesedése a termelt kalória-érték 30%-áról 20%-a alá esett, részben Csehszlovákia önellátása miatt.¹⁴

A Szudéta-vidék elvesztése miatt azonban Csehszlovákiában a mezőgazdasági termelők aránya ugrott meg az iparban foglalkoztatottak számához képest (0,95:1-ről 1,33:1-re). Varga István érvei szerint, ha Csehszlovákiánál marad, akkor a magyar Felvidék exportínséggel és a belső piac szűkösségével lett volna kénytelen szembenézni, hiszen a megmaradt területek is agrárjellegűek, így riválisok és kis felvevőképességűek voltak. Magyarország ugyan nagyobb belpiacot jelentett, de önmaga is agrárexportőr volt, jelentős túltermelési kapacitással, ami gazdaságilag önmagában nem indokolta volna a Dél-Felvidék Magyarországhoz való csatolását. Varga azzal a feltételezéssel élt, hogy a visszakapott iparterületek konjunkturális hatást idéznek elő Magyarországon, ami a mezőgazdaságra is húzó hatással lesz. Igaz-e ez a feltételezés? Iparosodottabb volt-e a Dél-Felvidék, mint az anyaország? Hogyan változott az iparszerkezet és a felvidéki területek gazdasága mennyiben járult hozzá az ipari többlettermeléshez?

Magyarország számára a Csallóköz visszaszerzése bizonyos exportracionizálásokat is lehetővé tett. A térség lett a Németországba induló gabonakivitel központja – ezzel a németek szerezek egy újabb beszállítót, hiszen korábban a csehszlovák állam részeként a terület Csehszlovákia és nem Németország ellátását biztosította, - Kárpátalja és Lengyelország gabonaellátó-területévé pedig a Tisza-vidék vált.¹⁵ Magyarország nemcsak új belső, hanem – a megszerzett területek kapcsolatai és kapacitása révén – új külpiacokhoz is jutott: a revízió ezen eredménye legalább annyira fontos volt, mint a nemzet egyesítése.

A visszacsatolt részek erdőterületben nem voltak gazdagabbak, mint Magyarország, így ott ugyanazok a kedvezmények váltak érvényessé, mint a csonka országterületen. Ez kedvezőbb helyzetet eredményezett a faiparban a Felvidéken a korábinál, hiszen a csehszlovák érában 1930-1934 között 47%-os csökkenés volt tapasztalható a visszatért területek fakitermelésében, míg Csehországban csak 31%, azért, hogy a fa piaci árának zuhanását megakadályozzák.¹⁶ A hazai erdőterületek növekedése a németországi cellulóz-behozatalt csökkentette.

A szénbányák közül egyedül a Salgótarjáni-szénmedencét kaptuk vissza, ahol a széntermelés 100 ezer tonna éves átlagkapacitást mutatott, s 2,5 millió tonnára volt tehető a benne lévő szén (akkori kutatottság szerint). Azaz a visszatért területeken egy főre évi átlagban 100 kg szén jutott, ami jóval alatta maradt a magyarországi 1000 kg/fő/év termelési átlagnak.¹⁷ Mivel Magyarországon a fejenkénti szénszükséglet 1031 kg volt 1937-ben, azaz a széntermelés éppen nem tudta fedezni a lakosság igényeit, a visszatért szénbányák nemhogy javították, de rontották az átlagot.

A vasércbányák közül hatot kapott vissza Magyarország, amely a maga 6 millió tonnás vasércmennyiségével a teljes felvidéki 100 millió tonnára becsült vasérckészlet (az egész Kárpát-medencében 140 millió tonna) elenyésző hányada volt csupán, bár a csonka-magyarországi vasérckészletekhez viszonyítva nem elhanyagolható mennyiség. A hazai termelés ugyanis 290 ezer tonna volt 1937-ben, az előző 10 évben pedig átlagosan 160 ezer, míg a visszakapott bányák teljes kapacitása 320 ezer tonna, tehát felülmúlta Csonka-Magyarország termelését (bár ebből ténylegesen csak 220 ezer tonnát realizáltak 1937-ben a szóban forgó felvidéki bányákban). Figyelembe véve, hogy Magyarország 280 ezer tonna vasércbehozatalra szorult, az átlagos 160 ezer tonnás hazai termelést hozzáadva 440 ezer tonna volt az ország éves szükséglete, a visszakapott felvidéki bányák (Rozsnyóbánya, Dernő, Csucsom) termelése tehát kiiktathatná az importszükségletet (nem számítva az ötvözetekhez szükséges, svéd és marokkói különleges

¹⁴ Uo. Hangsúlyozandó, hogy a revízió nemcsak etnikai, de gazdasági (piac- és bevételi) kérdés is volt!

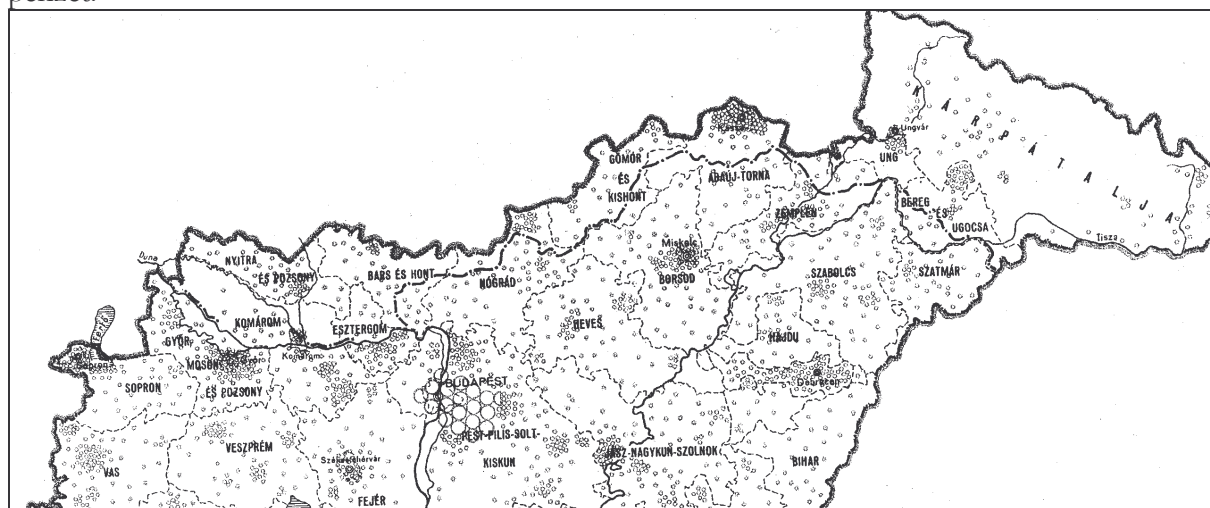
¹⁵ Varga I.: Az északi terület visszacsatolásával kapcsolatos strukturális jellegű változások. Magyar Statisztikai Szemle, 1938/11-12. 1145-1146. pp.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Szalay Z.: A visszacsatolt északi terület. Bányászat. Magyar Statisztikai Szemle, 1938/11-12. 1062. p.

vasérceket és ötvözőket). Az évi 100 tonnás antimonbehozatalt (ötvözet keményítésre használt érc) szintén helyettesítette a visszakapott antimonbánya (Csucsom).¹⁸ Rudnok és Aranyida településeket a magyar kormány a végleges határkijelölés során szintén megszerezte.¹⁹

Mintegy 170 gyártelep került vissza (8%-os növekedés az 1913-as állapotot szemlélve), ami arányaiban kisebb, mint ahogy azt a visszakapott területek lakossága és területe sugallná (12%). A motorok száma 570-nel emelkedett (9%), a lóerő viszont csak 30000-rel gyarapodott (7,5%). A visszatért területeken mintegy 17000 munkás élt (7,5%), s az összmunkanapok száma is csak 4,1 millióval nőtt (7,5%), míg a kifizetett bér csak 6%-kal nőtt, tehát a munkaerő olcsó volt. A termelés eladási évi értéke 137,5 millió pengővel nőtt, ami (8,5%) megint csak azt jelenti, hogy a visszakapott terület (1913-ban) nem volt fejlettebb Csonka-Magyarországnál (ha Budapestet kihagyjuk, akkor viszont az országos átlagot bőven elérte), s nem ipara, hanem mezőgazdasága és bányászata, azaz nyersanyagtermelése volt jelentős Magyarország számára.²⁰ A vasipar értéktermelésének növekedése csak 6 millió pengővel nőtt (2,3%), a gépiparé 4,5 millióval (2%), a kő-és kerámiaipar 6 millióval (8,5%, de ez összértékben jelentéktelen volt). A vegyipari növekedés 4%-os volt (124,5 millió P-ről 129,5 millió P-re). Jelentősebb volt a bőripar értéktermelésének növekedése 5,3 millióval (11%), a fonóipar 8,2 millióval (10%), a papíripar 2,3 millióval (23%), az élelmiszeriparé 100 millióval (14%). A hitelintézetek tőkéje is csak 3%-kal, 50 millióval nőtt, míg számuk 15%-kal, tehát a kis takarékpénztárak domináltak a térségben, és a takarékbetétekben lévő érték is csak 4,5%-kal gyarapodott, azaz az országrész inkább ingatlanokba fektette megtakarított pénzét.²¹

2. ábra. A visszacsatolt területen lévő gyárak (Magyar Statisztikai Szemle, 1940/11. 928. p.)

Az 1939-es pontosabb (immár a csehszlovák éra fejlesztéseit is figyelembe vevő) összeírás megállapította, hogy a visszatért területeken lévő 326 ipartelepéből 68 megszűnt. Így - immár Kárpátalja 48 ipari üzemét is beleszámítva - az ipari munkásság aránya 4,7%-kal (ha a főváros környékét leszámítjuk, akkor 11%-kal), az ipartelepek száma 8%-kal, a termelési érték 4,2%-kal, a népesség és a terület viszont 19, illetve 25%-kal növekedett.²² Ha az új területeket nem számítjuk, akkor a trianoni Magyarországon a termelési érték 420 millió pengővel, 14%-kal nőtt, a munkáslétszám 11%-kal. A növekedés zöme tehát konjunkturális növekedés volt. Az élelmiszeriparban, kerámia- és üvegiparban és a faiparban nagyobb volt az új területek termelési értéke, mint a régi területek konjunkturális többlete, a többi esetben a növekmény a

¹⁸ Uo.

¹⁹ Rónai, A., 1939/3. 198. p.

²⁰ Elekes D.: A történelmi, a trianoni és a megnagyobbodott Magyarország adatainak összehasonlítása. Magyar Statisztikai Szemle, 1938/11-12. 1157. p.

²¹ Uo. 1157-1158. pp.

²² Farkasfalvy S.: A visszacsatolt északi terület. Az ipar. Magyar Statisztikai Szemle, 1940/11. 928-929. pp.

konjunkturális növekedés 1/3-át sem érte el (gépipar, vas- és fémipar)! Az új országrész (Kárpátalja nélkül is) az anyaország régióihoz képest kevésbé volt iparosodott, igaz a kapacitások átlag 60%-át használták csak ki. Mi volt ennek az oka? Hiszen annak ellenére, hogy a Felvidéken csak 3 millióan laktak, az iparfejlesztési támogatások 40%-a jutott a térségbe 1900-1910 között, s 157 új gyár jött létre, mely 30.000 főt foglalkoztatott.

1932-ig viszont 215 régi gyár zárta be kapuját és bocsátott el 25 ezer munkást, s az 1920 után alapítottak közül is megszűnt 46 vállalat 3400 munkással, ami a magyar vidékeket is sújtotta. Ehhez járult, hogy míg nem választotta el az országhatár a két régiót, addig 200 ezer ember jött a Felvidékről az Alföldre aratni, Trianon után ez 14 ezerre csökkent! ²³ A magyar gazdák mezőgazdasági termékeiket értékesíteni tudták, de a felvidéki magyar földműves-társadalom 1/3-a zsellér, napszámos, vagy 5 holdnál kevesebb földdel rendelkező kisbirtokos volt, akik számára a határmegvonás jövedelem-kiesést eredményezett, s az ipar sem tudta felszívni a munkaerőt. A munkanélküliség az „urbanizáció” gyorsulásához vezetett 1938 előtt a Felvidéken: a királyhalmeci putrilakások e korszak termékei. 1938 a régi kapcsolatok helyreállításával kecsegtetett.

A cseh gazdaságpolitika speciális vasúti tarifákat alkalmazott: Prágából Losoncra olcsóbb volt árut szállítani, mint fordítva: Losonc részben emiatt elvesztette edény- és gépgyárát, műtrágyagyárát, szeszfőzdéjét. Ez a vasúti tarifapolitika viszont az egységes csehszlovák gazdaság ellen hatott, s a peremvidékeket a cseh iparcikkek fogyasztópiacává, rurális gyarmattá degradálta. A Felvidéken a cipőipari munkások száma 1921-1937 között 8 ezer fővel csökkent, a kohómunkások száma 7000-ről esett vissza 2000-re, a fémipari dolgozók száma 1500 fővel csökkent. Az ércbányászok száma 1000 fővel esett, a faipar 2000 főt veszített. Az ércbányák egy része kénytelen volt cseh kartellekbe beállni, a cseh kartellek viszont fizettek, hogy a tulajdonos eressze szélnek a munkásokat csökkentve a konkurenciát. A rozsnyói ércbányák egyébként is részben Ózdot, részben Diósgyőrt látták el nyersanyaggal, de az 1930-as vámháború itt is csökkentette a forgalmat (Vasércimportunk 6 millió pengőről 820 ezer pengőre csökkent 1929-1936 között a Felvidéken, a tűzifa 20 millió pengőről esett 2 millió alá). A kassai dohánygyár 1930-ban 550 munkást alkalmazott, míg 1910-ben 1120-at. Egyedül a füleki zománcgyár prosperált. ²⁴ Ezek után nem meglepő, hogy a visszatért területeken az ipar jóval kisebb arányban járult hozzá a magyar nemzeti össztermékhez, mint az elvárható lett volna.

Újabb kihívást jelentett a csehszlovák földreform (és részben felszámolása). ²⁵ A 11 ezer magyar jogosult (6%) végül 42 ezer hold szántót kapott a 380 ezerből, egy olyan területen, ahol a lakosság döntő hányadát alkotta (átlag 5 ha alatt!). A 9000, nagybirtokon dolgozó alkalmazott közül viszont csak 4100 kapott földet, pedig magyar nyelvterületen a földek 33%-át sajátították ki. Mivel a nagybirtokok felosztásából a mezőgazdasági cselédek alig részesedtek, az alföldi aratási lehetőségek lecsökkentek, s mert az ipar pangott, a munkanélküliség elérte a 42 ezer főt telente. 1935-ben azokban a régiókban (Losonc, Rózsnyó, Csallóköz) értek el a szociáldemokraták 30%-os eredményt, ahol a földreformból a magyarság nem részesedett, a nehézipar válságban volt és nagy volt a munkanélküliség. Munkanélküli segílyt pedig csak szakszervezeti tag (azaz szociáldemokrata szimpatizáns) kaphatott. Miután a cseh „szociáldemokrácia” a magyarokat kihagyta a javak újraosztásából, a propaganda és segílyek révén bebiztosította saját újraválasztását). A bérek nem növekedtek a hadiipari konjunktúra ellenére sem. ²⁶

A regionális különbségek szemléltetésére: a Morva folyón túl egy mezőgazdasági lakos évente 339 koronát költött húsrá, Szlovénzkóban ez 171, Ruténiában 76 korona volt. A

²³ A felvidéki magyarság... 85. p.

²⁴ Uo. 87-88. pp. Míg a dohánytermesztés már nem hozott hasznot, a magyar gazdák áttértek a paprika termesztésére, ekkor viszont a csehszlovák állam 1936-ban ennek forgalmazását is monopolizálta.

²⁵ A visszatérő magyar közigazgatás a volt birtokosok kártalanításának kérdésével volt kénytelen szembenézni. Korábban a cseh állam 56 aranykoronát (380 csehszlovák koronát) fizetett holdanként, de csak 18%-át pénzben, a többi értékpapírban és államkötvényben, ami az uralomváltással részben értékét veszítette. A kiosztásnál viszont 2000-5000 cseh korona között mozgott a föld holdankénti ára. (Uo. 95-97. pp.) Mivel a cseh telepesek közül 1938-ban 50.000 elmenekült, így a tulajdonosok kárpótlása részben megtörtént, de a földosztás kiigazítása elmaradt.

²⁶ Uo. 108-113. pp.

gyermek nevelésére ugyanígy: 221, 90, 33 korona jutott.²⁷ Ez óriási különbség egy centralizációra és modernizációra törekvő, de természet- és társadalomföldrajzi adottságai miatt erre egyaránt alkalmatlan országban: a régiók közti különbség nagysága miatt itt nem egyenlő felek kölcsönös érdekeken nyugvó társulásáról volt szó. Kérdés tehát, hogy a visszatért területek jobban illeszkedtek-e a magyar államba.

4. A reintegráció: a visszatért területek gazdasági állapota, költségvetés és közigazgatás

A visszatért területek beillesztése a magyar közigazgatási rendszerbe nem volt zökkenőmentes, hiszen többletköltséget vonzott magával. Újjá kellett szervezni a választóközrözetek határait is, hiszen a csehszlovák érában a magyar vidékeken átlagosan 32 ezer szavazat kellett egy képviselő megválasztásához, míg Túrócban, Pozsonyban 21-24 ezer fő. Az állampolgárságuktól megfosztottak – akiknek csak kötelezettségeik, mint (katonáskodás) voltak, de jogaik, így a földreformból való részesedés, kórházi ellátás, választójog és nyugdíjjogosultság nem – visszakapták jogaikat. A községek és városok bírúit a cseh korszakban nem a közösség választotta, hanem a belügyminiszternek is meg kellett erősítenie őket tisztségükben, most ezt eltörölték, s az önkormányzatiság és a települések korábbi közjogi státusza helyreállt. Az 1936-os államvédelmi törvényt, mely az államvédelmi katonai határovezetben – a magyar települések 95%-a ide esett – lehetővé tette a birtokelkobzást és a rendkívuüi bírúí eljárást, megszüntették.

A magyarországi községek költségvetési szükségleteit az állam fokozott beavatkozási és ellenörzési jogkörével élve (1927.V. tc., és a 1924. IV. alapján) korlátozni kívánta. 1931-ben 92 millió pengő volt a községek össz-szükséglete, s 1936-ra ezt 73 millió pengőre csökkentették, miközben a lakosság növekedett, a pengő pedig vesztett értékéből. Ez azt jelenti, hogy az egy főre jutó szükséglet 15,8 pengőről 13 pengő alá csökkent, s bár 1937-1938-ban a javulás jelei már mutatkoztak (+2,7 és +7,5%-os növekedés következett be),²⁸ az egy főre számított szükségletek csak a felvidéki területek visszatértével nőttek meg jelentősen. A megnövekedett szükséglet (kiadások) fedezése részben a helyi önkormányzatok hatáskörébe tartozott, részben viszont állami feladat volt. Kérdés, hogy az önkormányzatok mennyire tekinthetők önellátónak az anyaországi és a visszatért területeken, illetve van-e a két országrész között különbség, s vizsgálandó az is, hogy a szükségletek megnövekedése - 1939-ben egy főre 16,2 pengőt számoltak - vajon a korábbi években megindult emelkedés folytatódásának tudható be, avagy a visszatért területeken végrehajtandó többletfeladatok miatt emelkedett meg.

1938-ban a 6,1 millió falusi lakosra 80 millió pengő szükséglet jutott, míg 1939-ben (Kárpátalja nélkül) a 6,9 millió falusi lakos szükségletére 112 millió pengőt számoltak. Ebből a régi területek 19 milliós kiadásnövekedést könyvelhettek el, tehát a felvidéki területek szükséglete 13 millió pengő volt. Ez fejenként 16 pengőnek felel meg, ami megegyezik a Csonka-Magyarországon tapasztalható értékkel, azaz a két terület egészen nem tért el egymástól jelentősen.

A következőkben néhány régiót kiválasztva megvizsgáljuk, hogy volt-e különbség a visszatért rurális területek és a régi területek bevételi és kiadási forrásai között.²⁹ Az országos megoszlás a szükségleteket illetően a következőképpen alakult: igazgatási 43%, tűzbiztonsági (ma katasztrófavédelemnek mondanánk) 6,7%, köz- és állategészség 8%, tanügyi kiadás 11% (!), népügy-szegényügyi ellátás 3%, közlekedés 6,2%, vagyonkezelési 5,4%, rendkívuüi (építkezés, ingó

²⁷ Uo. 115. p.

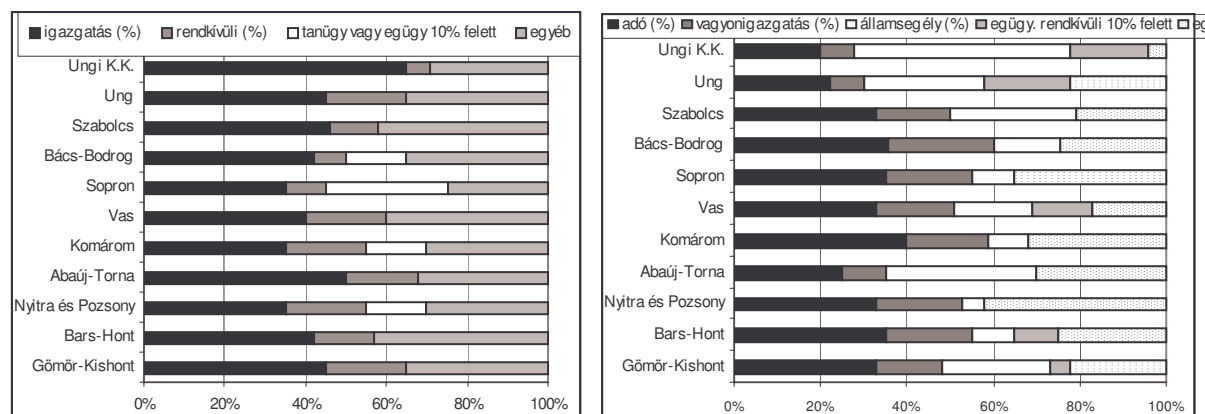
²⁸ Magyar Statisztikai Közlemények, 1943/115. 17. p.

²⁹ Ung, Gömör-Kishont, Nyitra és Pozsony illetve Bars és Hont megyék reprezentálták az 1938-ban visszakapott területeket (a kelet-nyugat dichotómiát szintén), Komárom és Abaúj-Torna pedig a mindkét országrészre kiterjedő megyét, s egyben a kelet-nyugat dichotómiát is képviselte. Kontrollként kiválasztottuk a fejletlen tekinthető Sopron és Vas megyéket (Komáromnak egyébiránt is szomszédai), valamint egy viszonylag módos alföldi csonka-megyét, Bács-Bodrogot. Mivel adataink az 1940-es helyzetet mutatják, mikor már megtörténtek az első reintegrációs lépések, ezért kiválasztottuk a frissen visszaszerzett Kárpátaljáról az Ungi Közigazgatási Kirendeltség (K.K.) területét, mely egyben Ung megye hinterlandjának is tekinthető (kontrollként a térségben Szabolcsot használtuk).

javak és földszerzés a főbb beruházási prioritások) 13%. A fedezet pedig a következőképpen állt össze: 9% állami segély, 33% póttadó, 4% igazgatási bevétel, 27% helyi adó, 4% tűzvédelmi bevételek, 4% köz- és állategészségügyi járulékok, 11% vagyongazgatási bevétel, 2% közlekedés, 4% rendkívüli bevétel.³⁰

A visszatért területeken az igazgatási költségek nem haladták meg jelentősen az országos átlagot, egyedül a mindkét országrészre kiterjedő Abaúj-Torna volt kivétel, de a terület hátrányos helyzetéről korábban is szóltunk. A rendkívüli kiadások viszont jelentős mértékben felülmúlták az országos átlagot és a fejlett nyugati megyéket (kivételesen Vas). Az is érzékelhető, hogy a frissen visszatért területeken az első évben az igazgatási kiadások a legnagyobbak, s a következő évtől válik fontossá a rendkívüli kiadás, s esik le az igazgatás szükséglete.

3. ábra. A szükséglet és a fedezet megoszlása a vizsgált területen (Magyar Statisztikai Közlemények, 1943/115. 21-26. pp. után)

Egy jól működő település legalább harmadát adókból állta, s az államsegély sem haladta meg a 20%-ot. A felvidéki területek esetében Gömör-Kishont az utóbbinak, Ung pedig egyiknek sem tett eleget: ez is bizonyítja, hogy kelet felé nőtt a szegénység. A Cserhát ismét lehúzta Abaúj-Torna átlagát, a települések nagy része csak állami segélyből tudta fenntartani magát. Az Ungi K.K. esetében az államsegély kiemelkedő mértékű, ez valószínűleg a felvidéki visszatért területek esetében sem volt ilyen magas az első évben.³¹

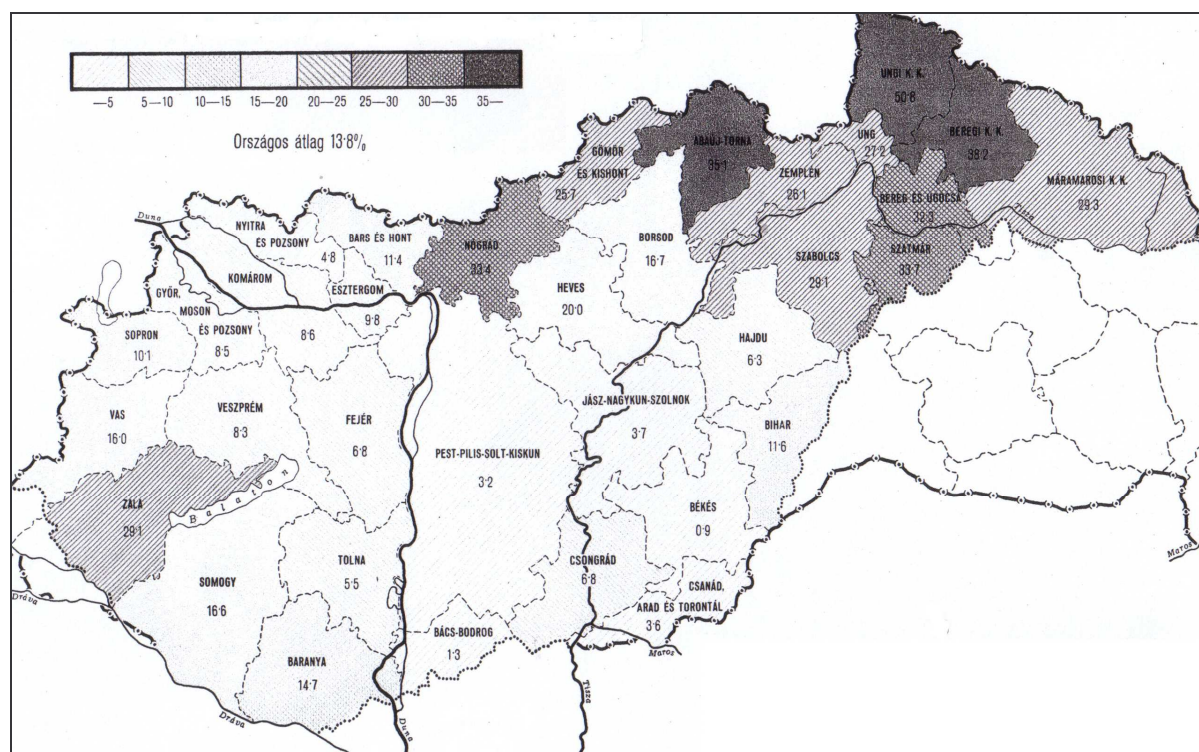
Bár az egy főre eső fedezet 8,5 pengőről 11 pengőre nőtt a visszatért területekkel együtt, a 112 milliós szükségletre az 1940. évi háztartási költségvetésben 75 millió pengő fedezet jutott, tehát a belső források elégtelenek voltak. A megyék közül a fedezet Barsban a 146 településből 108 esetben nem érte el a 10 ezer pengőt, s további 35 esetben maradt 50000 pengő alatt. Gömörben a megoszlás viszont még rosszabb, 139/149 és 6/149 volt. Nyitra és Pozsony megye falvai jóval módosabbak (vagy nagyobbak) voltak: itt 38 település rendelkezett a 83-ból 10 ezer pengőnél kisebb fedezettel és 37 10-50 ezer pengő közöttivel. A szükséglet viszont Bars megyében 67 községben volt 10-50 ezer között, Gömörben 26 esetben, Nyitrában 49 esetben, azaz a települések jelentős hiánnyal zártak! Ez nem helyi sajátosság volt: Sopron megyében 102 település szükséglete volt 10-50 ezer pengő között, fedezete viszont csak 51 településnek érte el ezt a kategóriát, Komáromban 91 és 68 volt ugyanez. Az egész országban csak két falusias településnek volt pozitív a mérlege, s az egyik Ózd volt. A „faluhierarchia” nemcsak arra mutat rá, hogy a nyugati megyék falvai módosabbak, de legalábbis népesebbek voltak, de arra is, hogy kelet

³⁰ Uo. 18. p. Az adatok nem tartalmazzák számos fontos tételt: a visszatért területeken az oktatás finanszírozása állami feladat volt, nem a helyi hatóságoké.

³¹ A csehszlovák községi autonómia rendszerének sajátossága volt, hogy a községi bevételek súlypontja szintén a közjogi jellegű bevételeken nyugodott: 35%-ot tett ki a visszatért területeken 1929-ben az adók, pótlékok és járulékok együttes összege, ami kisebb, mint a magyarországi községek (42%) esetében, viszont a vagyongazdálkodási bevétel meghaladta a magyar részesedést.

felé csökkent a különbség a falvak mérete (és gazdasági erejük) között. Ungban 50 település fedezete volt 10000 pengő alatt, s 9-é 10-50 ezer pengő között (5:1), míg Nyitrában ez az arány 1:1 volt, de akadt 5 50-100 ezer és 3 100-200 ezer pengő közti fedezettel rendelkező település (Gömörben csak 3-1, Barsban 2-1), Komáromban pedig 4 település fedezete a 200 ezer pengőt is meghaladta, míg 87 esetben 10 ezer pengő alatt maradt.³²

A fenti számok azt mutatják, hogy nemcsak országos (37 millió P, 33%) vagy megyei szinten mutatkozott hiány (Nyitra, 40%, Heves 41%, de Pest és Hajdú csak 26-26%), de a települések zöme képtelen volt saját forrásból fedezni a szükségleteket. A hiány pótlására két mód volt. A **3-4. ábrán** jól látható, hogy Gömör-Kishont és Abaúj-Torna esetében az állami segély az összes fedezeti előirányzatok 25-35%-át is elérte, jóval meghaladva az országos átlagot. Egy községre átlagosan 3200 pengő segély jutott 1940-ben, ami részben a visszacsatolt területek, részben az 1939-es áradások miatt mintegy 16%-os növekedést jelentett az 1936-os 2780 pengős értékhez képest. (Kárpátalja kapta az összes segély 36%-át, itt a települések 90%-a kapott segélyt, míg az anyaországban csak 67%-a). Országosan a segély a települések 2/3-ában nem érte el a fedezetek 50%-át. Megyei szintre lebontva a következőt kapjuk: Komárom, Bars és Nyitra a visszatért területek közül Sopron és Bács-Bodrog adataival mutatnak hasonlóságot, hiszen a települések 2/3-a nem szorult támogatásra. Abaúj-Torna Gömörnél, de Ungnál is rosszabb helyzetben volt, egyedül az Ungi K.K volt kritikusabb szituációban (**1. táblázat**). Ung és Szabolcs nagyjából hasonlóak a segélyt illetően, de az állami adók tekintetében a csonka-magyarországi régió települései mutattak jobb megoszlást.³³

4. ábra. Az állami segély aránya a községi fedezetekben (%) (Magyar Statisztikai Közlemények, 1943/115)

Az állami segíyen túl a hiány pótlásának másik lehetősége a pótlódó kivetése volt. Az adókivetés mértéke árulkodik a települések nagyságáról, részben gazdagságáról is. A helyzet nem meglepő: Nyitra, Bars és Komárom Sopron és Bács-Bodrog megyére hasonlít, míg Vas, Ung és Gömör-Kishont ennél rosszabb mutatókkal rendelkeznek, s a sort Abaúj-Torna és az Ungi K.K.

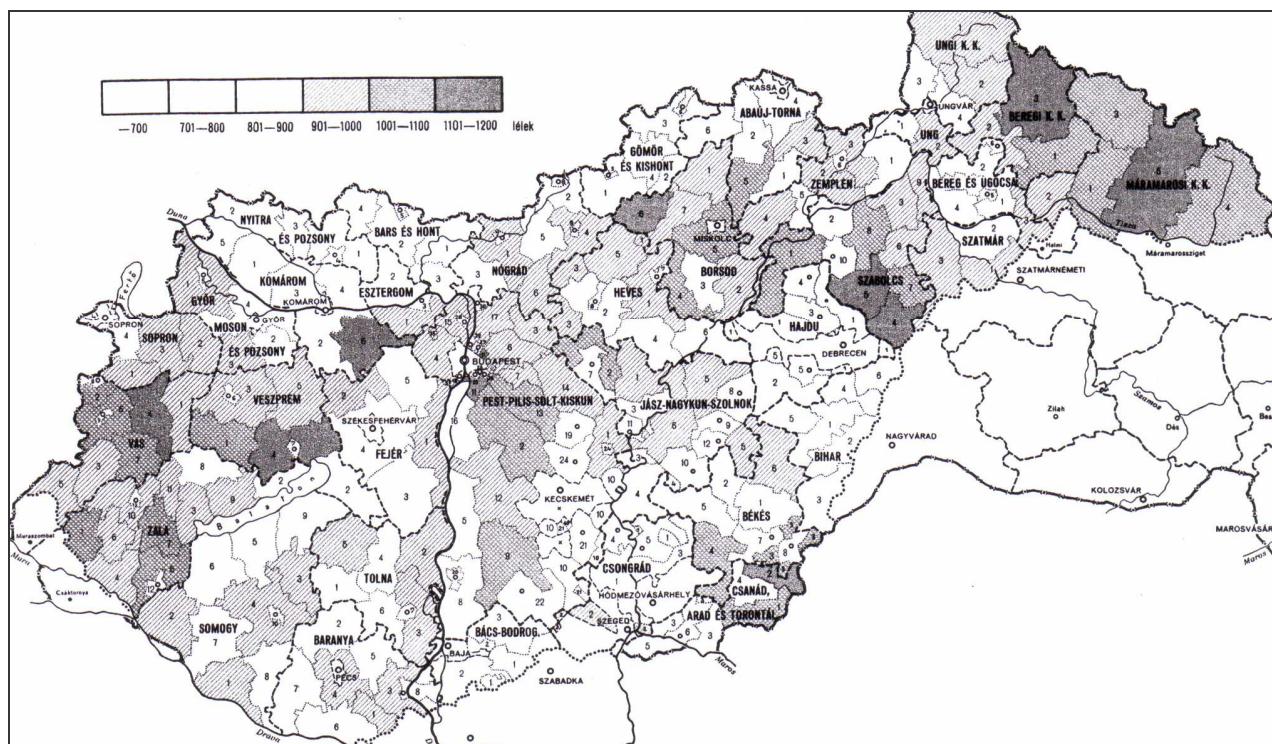
³² Magyar Statisztikai Közlemények, 1943/115. 19-26. pp.

³³ Uo., 30-33. pp.

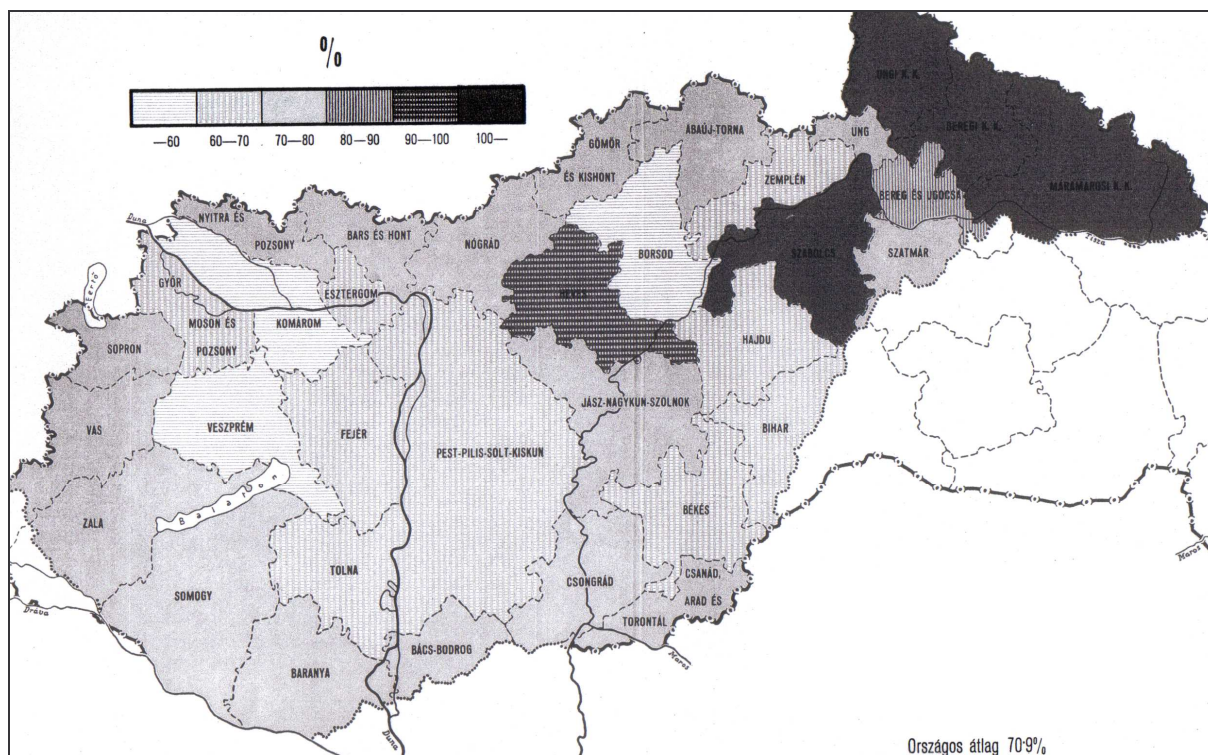
zárja. Mint a **6. ábra** mutatja, a községi pótdókulcs mértéke a visszatért területeken nem haladta meg az országos átlagot. Ismét a megyék bevételeit tekintve, immár különválasztva a rendes bevételeket az államsegélytől és a pótdótól, a következő helyzet figyelhető meg (**2. táblázat**).

1. táblázat	Segély a fedezet %-ában, településszám megyénként					Állami adók (P) településenként				
	nincs	1-50%	51-60%	61-70%	71-100%	<1ezer P	1-2 ezer	2-5 ezer	5-10 ezer	10 ezer<
Bars	95	44	3	1	3	-	6	57	54	29
Gömör-Kishont	29	58	24	23	15	5	36	86	14	8
Nyitra és Pozsony	63	13	4	3	-	1	6	11	19	46
Abaúj-Torna	14	113	45	33	16	22	46	107	34	12
Komárom	78	59	13	3	6	-	8	48	45	60
Sopron	40	72	-	-	-	-	2	26	43	41
Vas	56	161	23	10	2	7	18	114	84	37
Bács-Bodrog	20	6				-	-	-	-	26
Szabolcs	12	73	26	14	4	1	2	41	42	43
Ung	4	39	11	4	-	3	14	29	9	4
Ungi K.K.	6	36	34	34	45	51	67	28	5	4

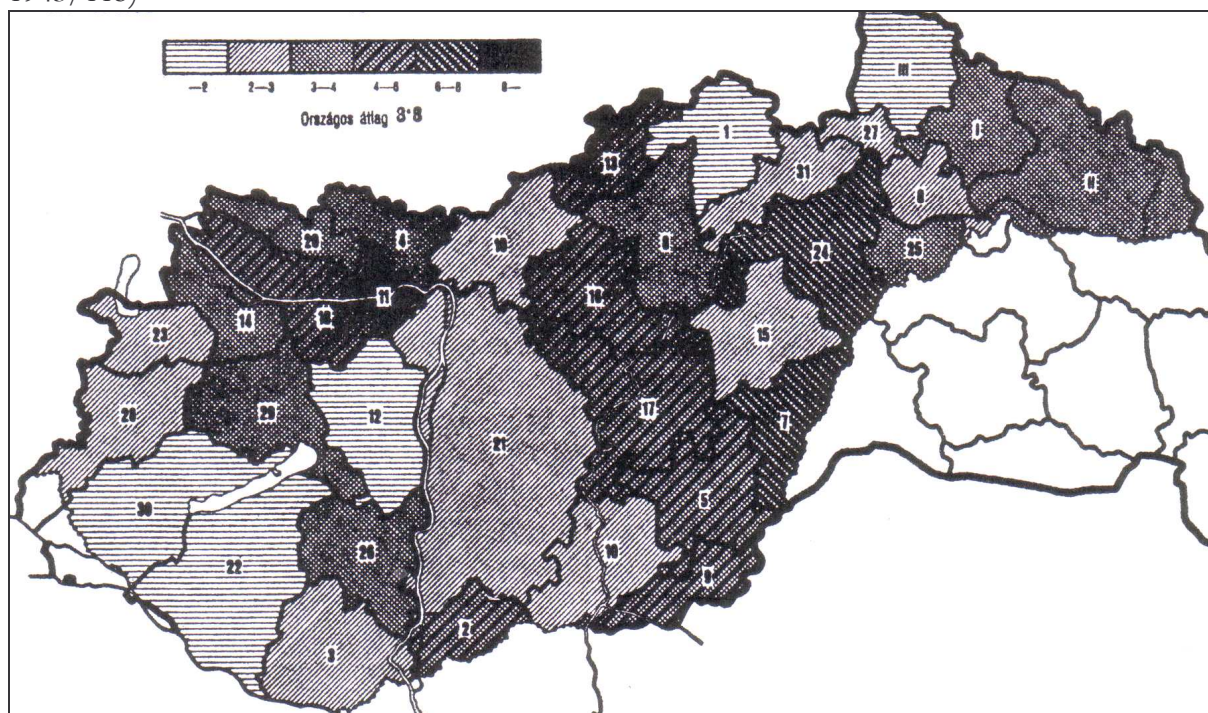
2. táblázat. A bevételek megoszlása	pótdó (%)	államsegély (%)	rendes és rendkívüli bevétel (%)	összes tanuló	összes tanerő	segélyezett iskola	összeg	egy főre jut P	egy főre jutó tanár
<i>Bars</i>	35	10	55	494	20	3	2210	4,3	25
<i>Gömör-Kishont</i>	30	18	52	1523	37	11	23521	15	41
<i>Nyitra és Pozsony</i>	40	5	55	3267	91	12	90160	27	36
<i>Abaúj-Torna</i>	28	25	47	709	20	4	8260	11,3	35
<i>Komárom</i>	33	7	60	7977	194	59	183675	22,5	41
<i>Sopron</i>	35	10	55	569	28	4	2100	3,5	20
<i>Vas</i>	33	10	53	3206	72	26	72547	22,1	44,5
<i>Bács-Bodrog</i>	34	1	65	1303	36	8	19704	14,7	36
<i>Szabolcs</i>	33	20	46	10166	201	71	207282	20	50
<i>Ung</i>	28	20	51	433	14	5	15649	35	31
<i>Ungi K.K.</i>	33	30	27	355	14	2	6228	17	25

5. ábra. Az egy hivatalnokokra jutó lakosok száma (Magyar Statisztikai Közlemények, 1943/115)

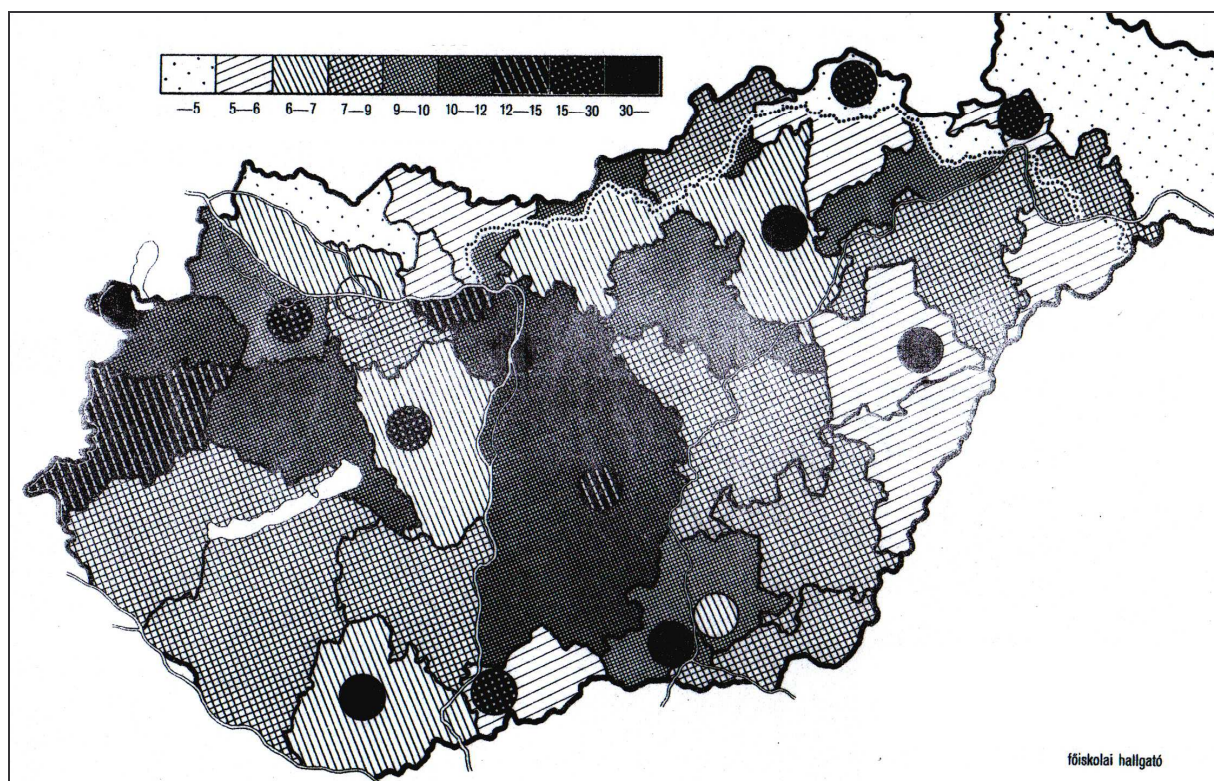
6. ábra. A községi pótadó kulcsa vármegyénként (%) (Magyar Statisztikai Közlemények 1943/115)

7. ábra. A kölcsöntörlesztések aránya az összes kiadásokból községi szinten (<2%, 2-3%, 3-4%, 4-6%, 6-8%, 8%+) (Magyar Statisztikai Közlemények. 1943/115. 79. p.)

A kivetett pótadó mértékét nem tekinthetjük teljes egészében a gazda(g)ság, a lakosság terhelhetőségének pontos mérőszámának, hiszen Szabolcsban is 33% volt részesedése a teljes költségvetésből, de egy főre jutó értéke alig múlta felül a 4 pengőt: az alacsony pótadó egyaránt jelenthet szegény térséget, vagy hiánymentesen gazdálkodó térséget. Az államsegély aránya már inkább pontos tájékoztatást nyújt: eszerint Abaúj-Torna és Ung megye kullog leghátul a sorban, majd következik Gömör, míg Bars és Nyitra volt a legjobb helyzetben. Ezt erősíti a rendes

bevétel aránya is, mely az utóbbiakban Sopronéval vetekszik, bár Bács-Bodrogtól elmarad. A felvidéki lakosság pozitív jövőképét, fizetőerejét (anyagi tartalékait) és eladósodottságát támasztja alá, hogy a kölcsöntörlesztések aránya az országos 4%-ot helyenként 2-4%-kal is felülmúlta (kivételem Abaúj-Torna, mely sereghajtó volt a 2%-os visszafizetési aránnyal).

8. ábra. A 10000 főre jutó főiskolai hallgatók megoszlása vármegyénként (Magyar Statisztikai Szemle, 1940/3. 226. p.)

Ellentétben a felsőoktatásban részt vevő felvidékiek csekély számával (8. ábra), a visszatért területek adminisztratív reintegrációja olyan sikeres volt, hogy egy irodai tisztviselőre kevesebb ember jutott az új területeken, mint az anyaországban (5. ábra). 1935-höz képest 1940-re a jegyzők száma 20%-kal, az egyéb irodistáké 64%-kal nőtt, az orvosoké 45%-kal, a gyakornokoké majdnem 50%-kal emelkedett (beleértve Kárpátalját).³⁴ A bécsi döntés a fiatal, állást kereső közigazgatáshoz értő emberek számára nagy reményekkel kecsegtetett (a valóságban egy gyakornok alig havi 50 pengőt kapott, míg egy jegyző 300 P körül keresett). A fizetések között nagy volt a regionális különbség. Az állatorvosi illetmény például Nyitra és Pozsony megyében volt a legmagasabb (majdnem 6000 pengő évente), a legalacsonyabb viszont Abaúj-Tornában (2000 pengő alatt). Egy árvaszéki eljáró Gömörben 16 P tiszteletdíjat kapott, Békésben négyszázat. Az éves bírói tiszteletdíj Csongrádban 570 P volt, míg Abaúj-Tornában átlagosan 120 pengő (Magyar Statisztikai K. 1943/115. 44-48. pp.). A községi bábákra Barsban fejenként 19 születés esett, születésenként 16 pengő átlagértékkel (304 P), míg Ungban több, 28 születés, s gyermekenként kevesebb, mint 13,4 pengő, amely viszont mégis nagyobb bért eredményezett (375 P). Gömörben ugyanez $17 \cdot 18 = 306$ P, Nyitrán $42 \cdot 10 = 420$ P, Sopronban $27 \cdot 14 = 383$, Máramarosban $83 \cdot 7 = 581$ P. A bábák száma tán megmosolyogtató statisztikai adat, de a magyarok lakta Dél-Felvidéken nem volt bábaszolgálat! Az átlagos szlovák csecsemőhalandóság (142 ezrelék) jó 20-35 ezrelékkal magasabb volt a magyar vidékeken (Rimaszombat 181 ezrelék)! A magyar állam 1940-re létrehozta a bábahálózatot.

³⁴ A felvidéki magyarság... 117-118. pp.

A pótdó gyakorlatilag a hivatalnokok fizetését elégítette ki (országosan a személyi költségek 90%-át), Nyitra megyében ez a személyi kifizetéseken túl még 36% többletet jelentett (Barsban csak 6%, Hevesben és Csanádban 4,5% volt ugyanez). A községek által fenntartott oktatási intézmények állami támogatását a **2. táblázat** mutatja be. Azok az iskolák kaptak magasabb támogatást, ahol az egy tanárra jutó diákok száma magas volt, amely viszont nem mutat egyértelmű összefüggést a régiók eddig megállapított fejlettségi szintjével, miként az ösztámogatás értéke sem.

A közigazgatás újjászervezése és költségei számos problémát eredményeztek. Az Egyesült Magyar Párt 1939. február 12-én gömöri szervezete ezzel kapcsolatban panaszokkal fordult az anyaországhoz: a személyi sérelmek közül a legnagyobb, hogy a MÁV és a Magyar Posta személyzete egyrészt a régi, csehpárti alkalmazottakból áll, másrészt az anyaországból érkezett munkavállalók kapták meg a megüresedett állásokat. A helyiek elleni kifogások között első helyen szerepelt, hogy a jelentkezők 30 év felettek, tapasztalat nélkül, ami nem meglepő, hiszen a magyar érzelmű lakosok nem kaphattak szerepet a cseh vasútnál és postánál. A másik panasz, hogy az ideiglenes katonai közigazgatás végén elbocsátották a helyiek közül kinevezett altiszteket, törvényszéki eljárókat, s helyüket magyarországiakkal pótolták. A gazdasági sérelmek közül kiemelkedett, hogy csak a gabonát vásárolták fel a termelőktől piaci áron, illetve, hogy a csehszlovák érában felvett hitelek törlesztését és kamatlábát sem törölték el. Probléma volt, hogy a dohánybeváltás árai az új uralom alatt leestek, ugyanakkor a termelési munkákat még a cseh érában végezték el, ami többletköltséget jelentett az extra adófajták miatt (betegségélyező adó).³⁵

A csehszlovák érában alulreprezentált volt a magyar kisebbség (1% az arányos 5% helyett), mintegy 15000 állással jutott kevesebb a magyarokra a cseh éra alatt, mint arányszámuk indokolta volna. Az uralomváltás e tekintetben nem hozott változást.

A városok esetében az 1929. évi csehszlovák összeírás alapján dolgoztak a revízióhoz szükséges háttér adatok beszerzésével megbízott statisztikusok. A városok (1910-es közigazgatás szerint) éves bevétele és kiadása is megközelítőleg 77 millió cseh korona, azaz 13 millió pengő volt (1929-ben). Ebből Kassa 4,5 millió pengővel részesedett (33%), amely 800 ezer pengővel volt alacsonyabb, mint a nála kevesebb lakossal bíró Pécsé. A kisebb városoknál megfordul ez az arány: Komárom félmillió hiánnyal rendelkezett (2,1-1,6 millió P), s a hasonló méretű (Gyöngyös) magyarországi városok költségvetése viszont 100-200 ezer pengővel 1 millió pengő alatt maradt. Munkács és Ungvár költségvetése is 1,2-1,2 millió pengős összeget tartalmazott, s a hasonló magyarországi városok ez esetben is takarékosabbak, költséghatékonyabbak voltak (a szigorú fiskális politika a visszaszerzett területeken nehézségekkel, a kiadások növekedésével nézett szembe, miként azt a falvaknál is megállapítottuk).

1938-ban a 11 visszaszerzett város összvagyon 84 millió pengőre rúgott, amelyből Kassa részesedése 45%-ot tett ki. Ez egy lakosra számítva mindössze 555 P, miközben Magyarországon az átlag 800-900 pengőt ért el (Baja és Győr rendelkezett csak a fenténél kisebb egy főre jutó értékkel). Kassát Jolsva (573) és Rimaszombat követte 450 pengővel, majd Ungvár (387), Léva (353) következett. Losonc, Beregszász és Érsekújvár 200 pengő/fő alatt maradtak, Rozsnyó 207, Munkács 306, Komárom 330 pengő fejenkénti értéket mutatott. Ez megegyezik a hasonló nagyságú magyarországi városok értékeivel. A vagyon felét az ingatlanok, egyötödét az üzemek tették ki.³⁶ A városok földbirtokvagyon 1/3-át tette ki. A városok tartozásai a vagyon 40%-át tették ki, ami lakosonként 143 pengő volt, kétszerese az anyaországinak. A vagyonérték felénél nagyobb adóssággal bírt Beregszász, Érsekújvár, Losonc és Munkács is (60%).

³⁵ Magyarok kisebbségben és szórányban. A magyarságtudományi könyvtára XVI. Szerk.: Bán D. A. Romsics I., Vinnai Gy., Diószegi L. Teleki László Alapítvány, Bp. 1995. 69-73. pp.

³⁶ Szigeti Gy.: A községek és a városok háztartási mérlege és vagyoni helyzete. In: Magyar Statisztikai Szemle, 1938/11-12. 1115-1126. pp. 37 iskola és óvoda volt a városok tulajdonában, a 39 kórház, gyermekotthon és szegényház mellett még 16 kulturális épület volt városi tulajdonban.

5. Kereskedelem és gazdaságpolitika

Megvizsgálva az 1937-es statisztikákat arra az eredményre jutunk, hogy Magyarország kereskedelmi mérlege Németországgal szemben pozitív, Csehszlovákiával és Romániával szemben viszont negatív volt. Összevetve ezt az 1939-es illetve az 1941-es kereskedelmi évvel, azt tapasztaljuk, hogy a magyar kereskedelem e két országgal szemben pozitívvá vált, azaz a negatívum oka látszólag az – bizonyos politikai tényezőkön túl, például a Szudéta-vidék elvesztése – hogy a magyar állam kereskedelmi forgalma a visszatért határmenti területekkel negatív volt és visszatértük megfordította a tendenciát. Hogy a kereskedelmi kapcsolatok jellege valóban ilyen volt-e, az e részfejezeten belül vizsgálatra kerül. Mindenesetre a **9. ábra** azt mutatja, hogy kereskedelmi forgalmunk 1937-ben negatív volt a később visszatért városok zömével szemben. Az is igaz, hogy míg 1920-ban a magyar állam zömmel magasabb hozzáadott értékkel jellemezhető *készterméket* importált, amely a teljes import 40%-át is elérhette, addig 1940-re az alacsonyabb hozzáadott értékkel bíró *nyersanyag-behozatal* vált dominánssá, ami javította a magyar cserearány-értéket. Ennek ellenére is hiányt mutatott a magyar külkereskedelem 1937-ben a nyersanyagban gazdag Dél-Felvidékkel szemben. Szintén érdekes kérdés, hogy maga az importszerkezet-váltás a nyersanyagszükségletből következik-e, belső fejlődés (átstrukturálódás) eredménye, avagy ez annak köszönhető, hogy magyar állam tudatosan támogatta a határon túli nyersanyagban gazdag régiókat (gazdaságpolitikai okok)? Magyarozza-e a hiányt a feltételezett támogatás, vagy a cseh protekcionista politika miatt nem rendelkezett Magyarország versenyképes exportcikkkel?

Magyarország behozatala a visszatért területről 1937-ben 4 millió pengő volt (a Csehszlovákiából érkező teljes import 30 millió, azaz Dél-Felvidék részesedése 13%), kivitele viszont csak 2,6 millió pengő (a teljes kivitel 21 millió pengő, Dél-Felvidék részesedése szintén 13%, tehát a magyar export-importban nem volt felülreprezentált a régió). Ugyanakkor Csehországba 11,6 millió volt kivitelünk, míg behozatalunk csak 6,8 millió pengőre rúgott!³⁷ Azaz a Dél-Felvidékre fajlagosan (a lakosságszámhoz viszonyítva) nagyobb magyar importérték (és csehszlovák kereskedelmi többlet) jutott, mint Csehországra. Észak-Felvidékre a kivitel 4,6 millió, a behozatal (zömmel nyersanyag) 8,5 millió volt 1937-ben. Az Észak-Felvidék a Dél-Felvidékhez képest felülreprezentált volt Magyarország behozatalában, pedig a Dél-Felvidék közelebb (ráadásul magyar jellegű) volt.

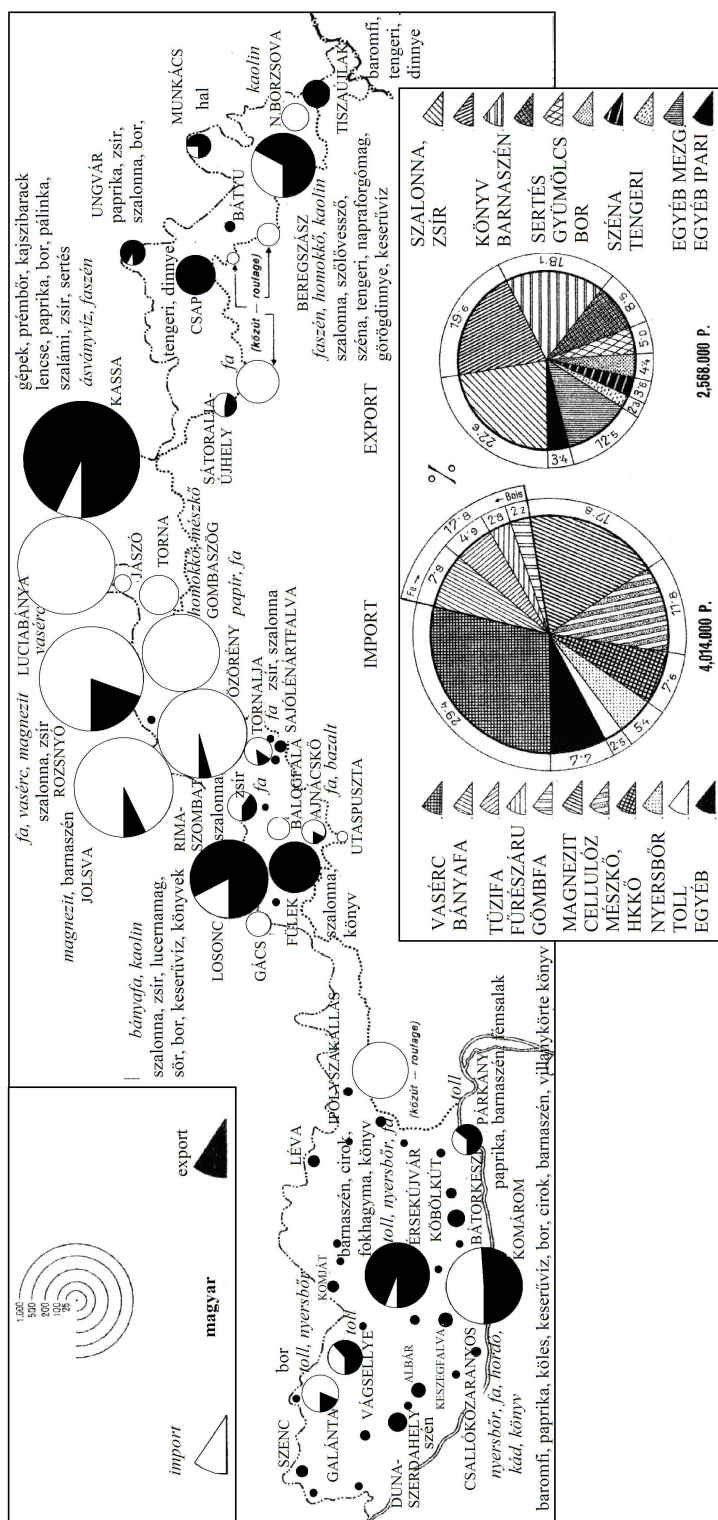
A visszatért területeken belül 1937-ben a kereskedelmi forgalom jelentős része a középső régiókkal bonyolódott: Losonc és Kassa kivételével a behozatal dominált, zömmel ipari alapanyagokat szerzett be innen Magyarország. A nyugati, fejlettebb (mezőgazdasági) területekkel Magyarország kereskedelme jelentéktelen volt, részben éppen a hasonló termszerkezet okozta gazdasági kompetíció, valamint a csehszlovák állam protekcionista politikája miatt. A Kisalföld nem rendelkezett versenyképes termékkel Magyarországgal szemben, igaz nem is szorult rá a magyar termékekre. A csehszlovák gazdaságot illetően viszont a magyar és a szlovák Kisalföld egymással konkuráló régió volt.³⁸ Egymillió pengőt tett ki a Kassával való forgalom, követte Jolsva 686 ezer, Luciabánya 660 ezer, Rozsnyóbánya 597 ezer, Özörény 485 ezer, Losonc 353, Komárom 340, Gombaszög 316, Érsekújvár 213 és Beregszász 196, Rozsnyó 179, Fülek 147 ezer pengővel. Ungvár és Munkács jelentéktelen volt.

Egyes termékek felülreprezentáltak voltak: *a visszacsatolt területekről* érkezett 1937-ben a csehszlovák eredetű vasércimport 42%-a, a magnezit 70%-a, a homokkő 99%-a, a kaolin 50%-a, a papír, tűzifa, bányafa 30-30%-a. Ez összesen 4 millió pengőt tett ki, ami Csehszlovákiából érkezett összimportunk 20%-át tette ki. Ugyanakkor a Csehszlovákiába irányuló magyar szalonnaexport 13%-a célozta meg Dél-Szlovákiát, míg a zsír esetében ez 9%, itt tehát nem figyelhető meg felülreprezentáltság. Nem úgy, mint a könyvek esetében (60%). A Csehszlovákiába irányuló barnaszénkivitel 50%-a, a görögdinnye 80%-a, a borexport negyede, a

³⁷ Rác J.: A visszacsatolt északi terület. Külkereskedelmi forgalom. Magyar Statisztikai Szemle, 1938/11-12. 1093. p.

³⁸ Uo. 1084-1094. pp.

széna 70%-a Dél-Szlovákiába került.³⁹ Magyarország nem tudott Csehszlovákiának magas hozzáadott-értékkel rendelkező terméket exportálni. Ez 1938 előtt kedvezőtlen volt a magyar gazdaság számára.

9. ábra. Magyarország kereskedelme a Dél-Felvidékkal 1937-ben (import: dőlt betű, export: normál)(Magyar Statisztikai Szemle 1938/11-12. 1087. p. után)

³⁹ Uo. 1089. p.

A feszültség, amit a magyarok szerint nem e tény, hanem az okozott, hogy a csehszlovák állam a hagyományos észak-déli kereskedelmi összeköttetések helyett a nyugat-keleti integráció centralizált változatát erőltette (ami például a Csallóköz és a magyar Kisalföld esetében nem is feltétlenül mond ellent a gazdasági érdekeknek), meggyengítendő a magyar állam és a határon túli magyarok kapcsolatát, végül a gazdasági világválság következményeként az 1930-as vámháborúban tört felszínre. 1935-re a magyar behozatal az 1925-1929-es átlag 1/12-ére, a kivétel 1/8-ára esett. Csehszlovákia részesedése a magyar importból 25%-ról (1925) 7%-ra esett (1938), az exportból ugyanezen időszak alatt 24%-ról 4%-ra. A korabeli szakirodalom szerint ez elsősorban azt jelentette, hogy leállt a Dél-Felvidék előállította iparcikkek magyar felvásárlása, s a cseh iparcikkek váltak dominánssá, míg Csehszlovákia elzárkózott a magyar élelmiszer fogadásától, ami viszont az exportszerkezet átalakulásához vezetett. Ezt az állítást ellenőrizni kell. Magyarország csehszlovákiai behozatalának 35%-át adták a felvidéki területek 1920-1930 között (átlagosan 70 millió pengő), s 45%-át 1931-1937 között (csak 14 millió pengő). A behozatal koncentrálódása látszólag megerősíti feltételezésünket a magyar állam támogató politikájáról. Az összérték viszont jelentősen csökkent, s ez már ellentmond a magyar támogatásnak, viszont megerősíti a csehszlovák protekcionizmust. De vajon valóban volt-e csökkenés a térségből jövő magyar *iparcikk-behozatalban*? Üveg és agyagárut 1927-ben 16 millió pengő értékben hoztunk be Csehszlovákiából, ennek alig 1%-a származott a Dél-Felvidékről, ez 1937-ben ez 872 ezer pengőre és 0 %-ra esett vissza. A Magyar Statisztikai Szemle számos hasonló adatot hoz, ⁴⁰ amelyből arra következtet, hogy a Felvidék háttérbe szorult az iparcikkek esetén. Csakhogy valójában alig találunk olyan magasabb hozzáadott értékkel rendelkező tételt (gépet, iparcikket), amelyből 1927-ben a Dél-Felvidék jóval magasabb értékkel részesedett volna a magyar behozatalból, mint a vámháború után 1937-ben! Ilyen volt a fabútor, mely 33%-os részesedésről esett 0%-ra, és a zománcdedény (60%-ról 0%-ra). Azaz a fenti magyarázat a cseh gazdaságpolitika intencióit illetően némileg ideologikus. Dél-Felvidék iparcikkekből való részesedése Magyarország *behozatalában* már 1927-ben is alacsony volt. Csupán néhány élelmiszeripari termék rendelkezett kezdetben magas, majd csökkenő értékkel (len 45%-ról 0%-ra, tej 100%-ról 0%-ra, repcemag 83%-ról 0%-ra esett 1927-1937 között), amit viszont a magyar agrárium szintén elő tudott állítani! Tehát a verseny, a gazdasági ésszerűség is okozhatta részesedésük csökkenését, nemcsak a cseh protekcionista, vagy a Felvidék hagyományos kapcsolatait „gátolni kívánó” politika. Ezt bizonyítja, hogy 1937-ben Csehszlovákia más részeiből sem hoztunk be repcemagot, tejet, nyersgyapjút, nemcsak a Dél-Felvidékről. (A fenti termékekre a cseh ország résznek is szüksége volt). Burgonya (11%-0%), bőr (50%-0%), here, gyapjú (40%-0%), paprika (44%-25%, 417-7 ezer pengő) és dohányexportunk (15%-0%) Dél-Szlovákiába (és ugyanígy Csehszlovákiába is) viszont megszűnt: ezek a termények ugyanis a Dél-Felvidéken is termesztetők voltak. A Dél-Felvidéket megcélzó magyar marhaexport koncentrálttsága ugyan nőtt, de összértéke lezuhant: 22%-ról 45%-ra (284 ezer illetve 6 ezer pengő), a baromfié 77%-ról 100%-ra nőtt (320 ezer és 32 ezer pengő). Az a hipotézis tehát, hogy a magyar állam kifejezetten támogatta a határon túli térséget, nem igazolható egyértelműen (mind nyersanyagszükségletünk is okozhatta a fenti helyzetet, a negatív kereskedelmi mérleget, mind a versenyképes exportcikk hiánya).

Bár koncentrálttsága növekedett, de ipari nyersanyagimportunk átlaga 44 millióról 11 millióra esett az *egész Felvidéket* tekintve. A csehszlovákok valóban kizárni igyekeztek a magyar mezőgazdaság bizonyos termékeit, de nemcsak a Dél-Felvidékről, hanem az egész országból (ellenben a barnaszénre szükségük volt, tíz év alatt 80%-ról 47%-ra esett a Dél-Felvidék részesedése miközben az export megháromszorozódott, 80.000 tonnát ért el). A minőségi és éghajlati okok miatt Csehszlovákiában a ritka mezőgazdasági termékek, a szalámi, a bor és a kukorica is növelték forgalmukat vagy részesedésüket Dél-Felvidéken és az egész országban egyaránt. A magyar gabonaexport 10 év alatt búzaexportból kukoricaexportra váltott át, mert gazdaságilag ez volt ésszerűbb. Téglaexportunk is megszűnt a Dél-Felvidékre (92%-0%).

⁴⁰ Uo. 1091-1094. p.

Ugyanakkor például porcelánföld-importunk a Dél-Felvidékről 0%-ról nőtt 50% fölé (az értéke szintén nőtt 140 ezer pengőről 230 ezerre, ebből 120 ezer érkezett a Felvidékről), holott kaolin a cseh Érchegységben is van, és 1927-ben onnan is hoztuk be a Csehszlovákiából érkező kaolin 100%-át. Ha a csehek mindenáron a felvidéki kapcsolatok akadályozására törekedtek volna, továbbra is szállíthatták volna Csehországból a kaolint. Magnezit importunkban is 32%-ról nőtt 70%-ra a Dél-Felvidék részesedése (400 ezer és 700 ezer pengő), növekvő értékű papírbehozatalunkban is 0%-ról nőtt 30%-ra.⁴¹ A csehek protekcionizmusa nem feltétlenül magyarellenességből eredt, hanem a kor kisállamainak általános, bizalmatlanságon és gazdasági racionalizáláson alapuló gyakorlatából.

Ami azt a kérdést illeti, hogy a magyar állam támogatta-e a dél-felvidéki gazdaságot, Dél-Felvidék részesedése a magyar importból hiába nőtt (4%-13%), összértéke csökkent. Ennek oka nem a csökkenő iparcikk-behozatal, hanem a csökkenő - s a magyar termeléssel rivalizáló - mezőgazdasági behozatal volt! Azaz akár volt ilyen szándéka a magyar politikának, akár gazdasági szükségből eredt a nyersanyag-behozatal koncentrátságának megugrása, ez sem minősíthető elégséges lépésnek. Ezt az a tény sem támasztja alá, hogy kereskedelmi mérlegünk a Felvidékkel 1937-ben negatív volt, hiszen 1927-ben még 25 milliós többletünk volt (11 milliós import, 36 milliós export), amiből 20 milliót korábbi gabonaexportunk okozott. Ez a Felvidékről pénziáramláshoz vezetett (míg Csehszlovákia egészével szemben mindig negatív volt a mérlegünk), a csehek ezen kívántak változtatni a mezőgazdaság támogatásával: inkább vásároltak csallóközi búzát és tejet, mint magyarországit, s így az előbbieket elhelyezése is biztosított volt, ami ígéretes volt a térség stabilitása szempontjából. (Még ha azt is feltételezzük, hogy a csallóközi gabona drágább volt, akkor sem járt rosszul a cseh állam, hiszen korábban szubvencionálnia kellett a gabonát, hogy a magyar piacra bejusson, most pedig a drágábbat vette meg). A vámháború, mely valóban a gazdasági kapcsolatok átstrukturálódását (s a Felvidék-Magyarország reláció gyengülését) hozta, a felvidéki gyáriparnak és a magyarországi mezőgazdasági exportnak nagy kárt okozott, de a magyarajkú szlovákiai gabonatermelők, akik a magyar piacot elvesztették, megszerezték a csehszlovákokat.⁴²

A magyar állam által is űzött importpótló iparpolitika szempontjából szükségszerű lépés volt, hogy a magyar állam a drága késztermékek helyett a fajlagosan olcsóbb nyersanyag-behozatal mellett döntsön. Ez a cseh-magyar gazdasági kapcsolatok romlását okozta, viszont a magyar-szlovák kereskedelem javulásához sem vezetett.

6. Mezőgazdaság, kiskereskedelem és ipar

A szántóföldek aránya a Csallóközben és Galánta vidékén elérte a 60-80%-ot (mint Békés megyében), Losonc és Kassa között a dombvidéken 40-50% alá esett. A rétek aránya a Csallóközben 12-15%-ot tett ki, a Duna-Ipoly mentén 3-6%, a hegyvidékeken és Kárpátalján 9-12% volt, de a legjövedelmezőbb rétek és legelők a Rimaszombati és a Tornaaljai járásban voltak 90-120 pengő/ha jövedelmezőséggel. A legtöbb legelő, 20-24%, Losonc és Nagykürtös térségében volt. Az erdők zöme Rozsnyó és Kassa között helyezkedett el (55-65%-os részesedés).

A búza hektáronkénti termésátlaga 14-17 mázsa/ha volt a Duna mentén (megfelelt a magyar átlagnak), 11-14 mázsa/ha a dombvidékeken és 8-11 mázsa/ha Beregben. Az összlakosságra jutó gabonamennyiség csak Léva környékén és a Bodrog mentén érte el a 3-6 mázsa/főt, de ez a központi alföldi 6-15 mázsától elég messze volt. A rozs termésátlaga 11-14

⁴¹ Uo. 1093. p.

⁴² A vámháború Németország kezére játszott, mely megszerezte a magyar iparcikk-megrendelések zömét s a Duna menti gazdasági erőteret gyengítette. Fodor Ferenc szerint midőn Párizsban a csehszlovák államférfiak gazdasági indokokkal magyarázták a Duna-mente magyar többségű részeinek bekebelezését, tudták, hogy ezzel ugyanolyan széthúzó erőt visznek a rendszerbe, mintha e területek bekebelezésének elmaradása esetén az önellátás hiánya miatt fellépő társadalmi-gazdasági feszültséggel kell megbirkóznuk. (Fodor F., 209. p.) A csehszlovák állam a nemzetiségekkel sem jutott kompromisszumra, sem a korábbi piacot megtartása, és a kereskedelmi kapcsolatok átszervezése sem sikerült.

mázsa/ha volt a visszatért területek zömén, csak Kárpátalján volt 8-11 mázsa/ha. A kárpátaljai és Bodrog-menti térséget kivéve a visszatért területek kenyérgabonákból önellátók voltak, a Rima-völgy és a Kisalföld pedig terméstöbblettel rendelkezett. Az árpa termésátlaga nyugaton 14-17 q/ha volt, kelet felé 11-14 q/ha, majd 8-11 q/ha alá csökkent Kárpátalján. Az összlakosságra jutó árpafejadag a Kisalföldön haladta meg a jónak számító 3-6 mázsa/fő. Zabból a visszatért területek egy kategóriával magasabb termésátlaggal rendelkeztek, mint a szomszédos magyar területek: a Csallóközben 14-17q/ha, a Rima-vidéken 11-14 q/ha. Kukoricából viszont a magyar területek rendelkeztek magasabb termésátlaggal: a Kisalföldön csupán 17-20 q/ha volt az átlag, Losonc környékén 11-17q/ha. Burgonyából a Csallóköz rendelkezett az egész ország legnagyobb hektáronkénti termésével (100-150 mázsa/ha), nem véletlen, hogy Csehszlovákia burgonyát nem importált Magyarországról, viszont kukoricát igen. A Kisalföld a Dunántúl és az Alföld után a harmadik legjelentősebb mezőgazdasági vidék volt. Minimális felesleggel a négyből 3 visszatért régió rendelkezett a népelelmezési cikkeket illetően.⁴³

Az állatállomány számát illetően a Kisalföld nem volt kiemelkedő, viszont területéhez és lakosságához képest felülmulta bármelyik csehszlovák régiót (1000 kat. holdra 149 szarvasmarha, 158 juh jutott, míg Magyarországon 136 és 152 volt ugyanez). Az egy lakosra jutó marhahús-mennyiség a Csallóközben, a Rima-vidéken és Rozsnyó környékén, illetve Nagykapus térségében elérte a 25 kg/fő, ami a Dunántúli átlagot közelítette. A sertéshús mennyisége már egy nagyságrenddel a magyar alatt maradt (10-20 kg/fő a 20-30kg/fő ellenében). Az egy főre jutó sertészsír 15-30 kg/fő volt nyugaton és 10-15 kg/fő keleten, ami a magyar átlagnak felelt meg. A juhtartás főleg a Losonc-Rozsnyó sávban múlta felül az országos átlagot. Ennek ellenére a visszatért terület általános húshiánnyal küszködött.⁴⁴

Összességében a mezőgazdaság potenciálja kelet felé csökkent: a nyugati, alföldi régió sok esetben a magyar átlag 130%-át is megtermelte, a középső dombvidék nagyjából a magyar átlagot hozta, kelet felé viszont a magyar átlag 80%-a alá süllyedt a termelékenység. A területen az 1,2 millió kataszteri hold mezőgazdasági területből 61% volt szántó, ami magasabb volt a magyarországi 54%-nál. Ez, valamint a kapásnövények részesedése (22% a magyarországi 30%-kal szemben), a régió csehszlovákiai élelmezésben betöltött szerepére utal.⁴⁵

A búza részesedése a vetésterületből a Duna mentén 25%, azonos az országos átlaggal, a rozsa 10%. Mintegy 70 millió pengőt tett ki értéke (3,5 millió mázsa). Ugyanitt az árpa vetésterülete 13%, az országban a legnagyobb részesedését itt érte el. Zömmel sörárpát termeltek (Érsekújvár-Ipolyság vonaltól északnyugatra). A kukorica részesedése a termőterületből csak 8%-os, míg az ország egészén 20%-os volt. Az országos burgonyatermesztés 6%-át adta Gömör megye, míg Szabolcs 11%-ot, Bereg 7%-ot, s a többi terület utánuk következett. A cukorrépa-termesztés a visszatért területeken (Csallóköz: 250 ezer q, Bars-Kishont 350 ezer q, Nyitra 700 ezer q, Gömör-Kishont 50 ezer q, Losonc 50 ezer q, Munkács 50 ezer q, Szepsi 50 ezer q, Bodrogszerdahely 50 ezer q) igen jelentős volt, csak Sopron (1 millió q felett), Békés-Csanád (700-700 ezer q) és Hajdú megye (700 ezer q) termelése közelítette, vagy előzte meg.

Takarmányrépát elsősorban a Csallóközben, Ung megyében és a Rima-Ipoly vidéken termesztettek a visszatért területeken az országos átlagot meghaladó fajlagos terméseredményekkel, bár Vas és Zala (2500-3000 q) termelési értékeitől elmaradtak az eredmények (Léva 1500 q, Csallóköz 1000 q, Nyitra-Pozsony 1000 q, Rima-vidék 500 q).

Az ipari alapanyagok közül a rostlen és kender termesztése a Csallóközben és Nyitrában volt jelentős, a lené Zseliz-Ipolyság vidékén. Nyitra repcetermelése meghaladta a 4000 mázsát, Barsé csak 1500 mázsa volt, Gömör-Kishonté 500 q (Soproné 5000 q volt, Vasé 3000 q), de egyébként az összes visszatért terület termésátlaga meghaladta a magyar országos átlagot. A napraforgótermesztés csallóközi területei is visszakapták természetes központjukat, a győri

⁴³ Lásd Rónai A. 1945. 219-232. pp.

⁴⁴ Uő., 310-314. pp.

⁴⁵ Fodor F., 210. p.

olajgyárat. Zseliztől keletre a fényigényes napraforgó termesztése jelentéktelen volt (3700-as össziszoterma-vonal).

Dohányültetvények voltak a Léva-Zsitvabesenyő-Garamkövesd-Komárom négyszögben, Rimaszombat, Ipolyság, Csap, Ungvár, Munkács és Beregszász (mint felvevőpiacok) térségében. A termelés csak a helyi igényeket elégítette ki. Paprika Ógyalla, Kőbölkút és Érsekújvár térségében termelt, paradicsomtermelés pedig a Csallóköz déli részén volt jellemző. Mindkettő exportra került. A gyümölcsök közül a dió (helyi piacra) a Rima-Sajó völgyében, a szilva és az alma (ezek sem exporttermékek itt) szinte mindenütt, az exportképes kajszai és a meggy Csallóközben, Ógyallán, Érsekújvárott, a meggy és cseresznye a Léva-Garamkövesd vonalon, a kajszai Bodrogszerdahely környékén, Galántán és Tornócon volt felülreprezentált.

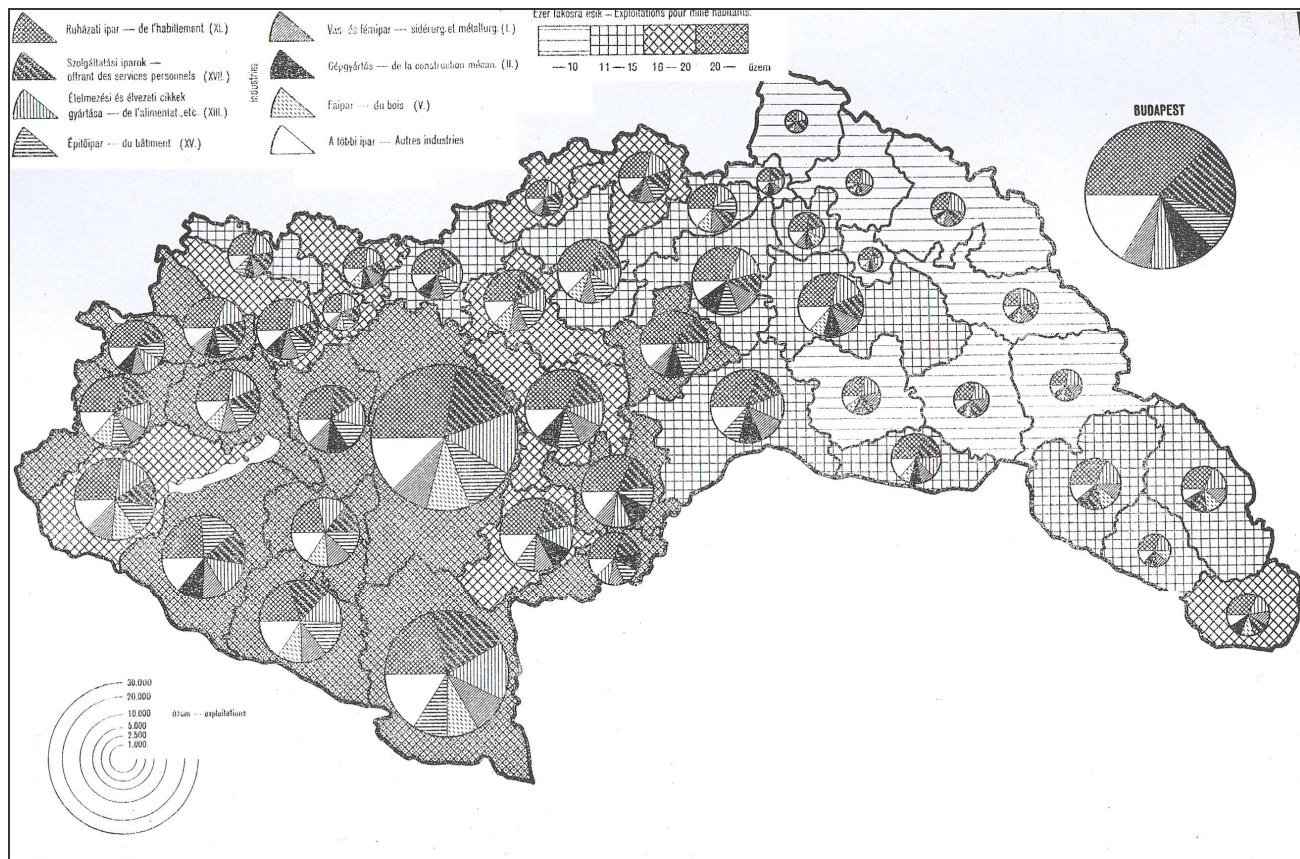
A visszacsatolt részen mintegy 300 raktár szolgálta a kereskedelem céljait 1300 alkalmazottal, ebből a 8 dohányraktár az alkalmazottak majdnem felét (600 fő) foglalkoztatta, jóllehet a dohány csak hazai igényeket elégített ki. A raktárak 90%-a gabonarakta volt (Kassa, Torna, Nagyida, Léva, Galánta, Tornóc, Somorja, Dunaszerdahely, Ekecs, Nemesócsa, Nagymegyer, Komárom, Párkány, Garamkövesd, Zseliz, Gúta, Érsekújvár), átlag 2-3 alkalmazottal, szemben a lévai és rimaszombati dohányraktár 200 fő létszámával.⁴⁶

Az egyéni cégek száma 119 volt, fogyasztási szövetkezeteké 350, a kft-ké 75 volt összesen 1630 alkalmazottal, ami a kiskereskedelem másodlagos jellegét mutatja. A Bata cipőboltok (16) áruhiány miatt 1-2 éven belül mind felszámolás alá kerültek. A városok közül a kiskereskedelem központjának Kassa számított 22 kisvállalkozással, kft-vel és 127 alkalmazottal, emellett Ungvár (24, 147) és Munkács (13, 90) illetve Érsekújvár (8, 22) volt még jelentős. Léván és Losoncon 3-3, Beregszászon, Rozsnyón és Komáromban 2-2 kiskereskedés volt, Jolsván és Rimaszombaton monopolhelyzet alakult ki. A nagyobb cégek Kassán csoportosultak (28 cég 266 alkalmazott), Munkácson 46 cég volt, de csak 76 alkalmazottal.

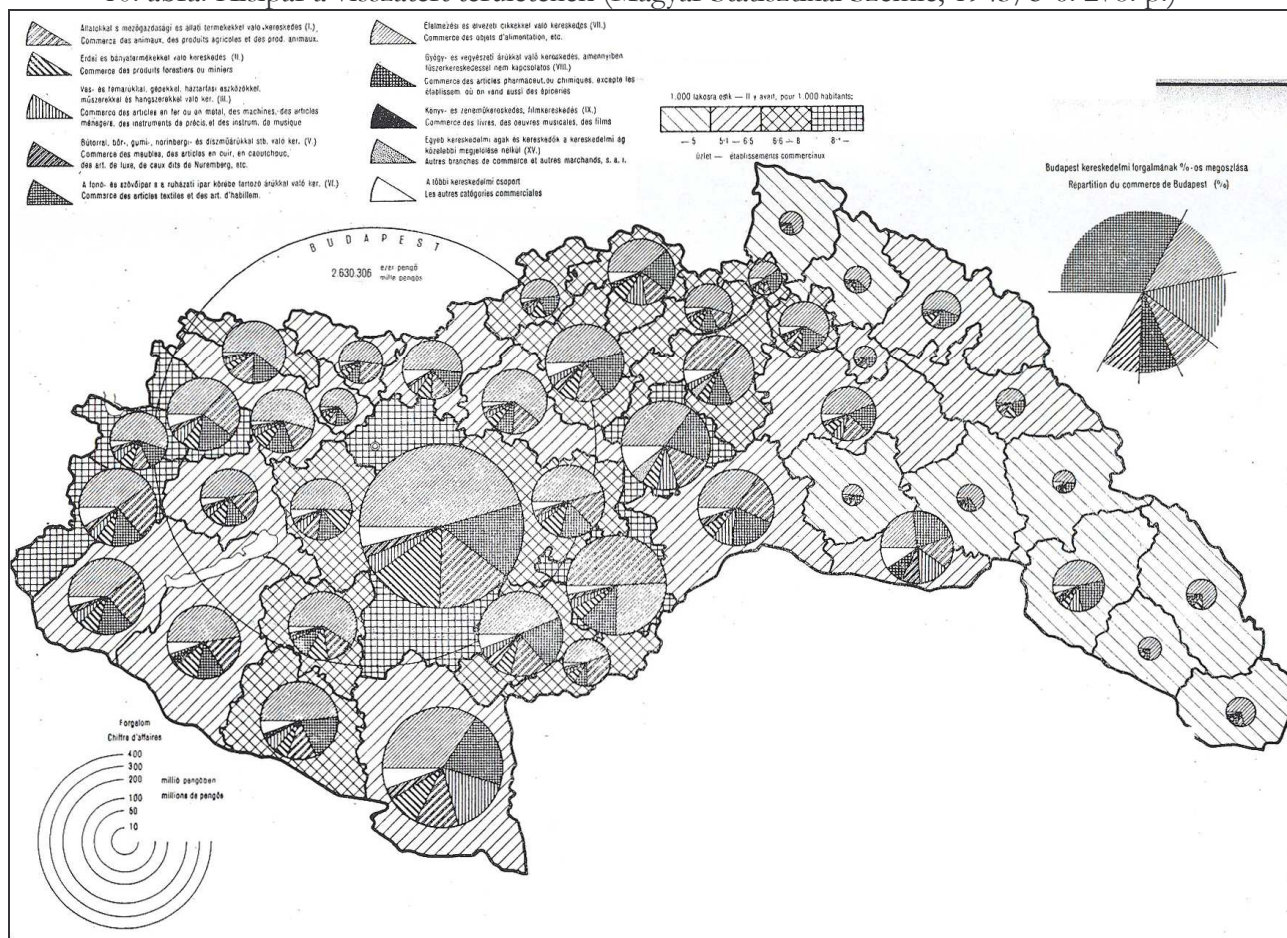
Hetivásárt 49 községben tartottak, 89 alkalommal. Csapon, Dunaszerdahelyen, Galántán és Munkácson hetente háromszor, további 25 településen volt kétszer hetivásár. 89 községben összesen 636 alkalommal tartottak országos állatvásárt egy évben, kirakodóvásárt 79 községben 456 alkalommal. Az állatvásárok tekintetében Munkács vezetett évi 16 alkalommal, s a határváltozás és a város külvilágtól (vasút) való elzárása csak azért nem okozta a ruszin háttérország izolációját, mert Kárpátalja egy féléven belül visszakerült magyar uralom alá.

---

⁴⁶ Emellett 5 zöldségraktár, 4 gyapjúraktár, 4 faraktár, 3 műtrágyarakta, 1 szeszraktár és hét hűtőház volt még a visszakapott területen. A legtöbb raktár (18, 76 fővel) Kassán, Komáromban (11, 50 fő), Galántán (8 raktár, 22 fő), Léván (8 raktár, 190 fő), Tardoskedd (6 raktár 12 fő), Dunaszerdahely (5, 11), Nagymegyer (5, 29), Losonc, (4, 55), Érsekújvár (4, 12) településeken volt, Munkács és Ungvár 2-2, Beregszász és Rimaszombat 1-1 raktárral rendelkezett.

10. ábra. Kisipar a visszatért területeken (Magyar Statisztikai Szemle, 1943/5-6. 278. p.)

11. ábra. A belkereskedelem üzleti forgalma (Magyar Statisztikai Szemle, 1943/9. 491. p.)

A visszakapott területeken Fülek fém- és zománc- illetve Losonc zománc- és kerámiaipara, Kassa gépipara és Rozsnyó kohászata érdemel említést. A gyapjú- és pamutipart egyetlen ipartelep sem képviselte, a térség cseh textilipari termékeket kapott. A kisalföld cukorrépa-termelését helyben dolgozták fel (Magyardiószeg, Nagysurány, Oroszka). Az élelmiszeripar központja Kassa volt (konzervipar, sörgyár, húsfeldolgozó). A malomipart Somorja, Dunaszerdahely, Komárom, Érsekújvár, illetve Kassa, Ungvár, Munkács és Beregszász képviselte. Özörény és Pelsőc cellulózzgyártása és Rozsnyó papíripara érdemel még említést.⁴⁷ Lenfeldolgozó telep volt Óhaj, Ógyalla és Komárom településeken. Dohánygyárat Munkácson, Kassán találunk. Az exportgyümölcsöket feldolgozó üzemek közül a somorjai csomagoló és aszaló, a gútai aszaló, a zsitvabesenyői csomagoló és a beregszászi csomagoló és aszaló érdemel említést.

Összefoglalva: a visszatért területek zömmel agrárjellegűek voltak, így beilleszkedésük zökkenőmentes volt Németország növekvő importja miatt. A győri program eredményeként fellépő (badi- és nehézipari) konjunktúrába a visszatért területek csak későn kapcsolódtak be, de nyersanyagforrásként számottevőek voltak. A visszatért területek elmaradottsága kelet felé nőtt, párhuzamosságot mutatva a trianoni Magyarországgal, de egyébként a két országrész mutatói nem különböztek jelentősen. A visszatért terület négy régiója inkább Magyarországra felé mutatott kapcsolatot, mint egymás felé. A területen élő lakosság gazdasági panaszait enyhíteni nem sikerült és a bürokrácia személyzetpolitikája is sérelmes volt.

---

⁴⁷ Fodor F., 215. p.